

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 8 Sayı: 39 Volume: 8 Issue: 39

Ağustos 2015 August 2015

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

TÜRKİYE'DE DÖNÜŞÜM MEKÂNI OLARAK KENTLER: KENTSEL DÖNÜŞÜM CITIES AS PLACE OF TRANSFORMATION IN TURKEY: URBAN TRANSFORMATION

İrfan MUKUL*
Saffet SARI**

Öz

Her üretim biçiminin bir şehir ya da bir mekân tipi ürettiğini, bunun da hukuki, politik, ideolojik ve toplumsal ilişkiler ile mekân üzerinde hissedilebilir, görülebilir ve okunabilir hale geldiğini, Lefebvre ve daha sonra da Harvey'in mekânla ilgili çalışmalarından bilmekteyiz. Hal böyle iken dünyada 1970'lerin ikinci yarısından itibaren uygulamaya konulan yeni liberalizm adı verilen üretim biçiminin Türkiye'nin kent mekânlarında oluşturduğu değişimi anlamaya çalışmak bir zorunluluk olarak karşımızda durmaktadır.

Türkiye'de dönüşüm mekânı olarak kent mekânlarının, üretim biçimlerine bağlı olarak değişmesin önemli örneklerinden olan "kentsel dönüşüm" uygulamaları olduğu bilinmektedir. Bu konudaki yazına bakıldığında bu yazın çoğunlukla doğru olmasına karşın eksik bıraktığı şey, değişen yeni sınıf algıları ve sınıfsal değişimleri dikkate almayan ve konuyu sadece yerel birikim sürecinde gerçekleşecek tıkanmayı aşmak için başvurulan tali ve konjonktürel bir strateji olarak ele almasıdır. Bu yaklaşım ise sınıfsal çekişmeleri anlamamızı güçleştiren bir durum olarak karşımızda durmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Dönüşüm, Mekânın Dönüşümü, Mekânsal Neoliberalizm, Muhafazakâr Siyaset, Sınıfsal Çekişme, Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim.

Abstract

Each mode of production produces a type of city or space, which in legal, political, ideological and social relations can be felt over this space, can be seen and become readable. We know these from the studies related to the spaces conducted by Lefebvre and Harvey. Therefore, a new liberalism, which represents a mode of production, has been implemented in the world since the second half of the 1970s. We need to understand the changes created by this mode of production in Turkey's urban areas.

In Turkey, it is known that urban transformation is in place, and this is one of the important examples, which depends on the change in the mode of production. These findings are generally correct based on research about these topics, however new class and not taken into account. These are only the second option and cyclical strategy in order to overcome the obstacles during local accumulation process. This approach is a factor that complicates our understanding of class conflicts.

Keywords: Urban Transformation, Space Transformation, Spaces of Neoliberalism, Conservative Politics, Class Conflict, Accumulation by Dispossession.

Giriş

Türkiye'de odaklanarak mekânda neoliberal fikirlerin ortaya çıkışı, gerisinde yatan mantık ve uygulamaya geçirilmesi incelenerek, Türkiye'de uygulanan kentsel dönüşüm çerçevesinin gerçekçi olmayan kuramsal ve görgül varsayımlarından ileri gelen önemli saptamaların yanlışlığının neoliberal doktrine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır, Kentsel dönüşüm politikalarının Türkiye gibi bir ülke üzerindeki etkisinin son derece eşitsiz ve genellikle olumsuz oluşu ve bu olumsuzluğun toplumsal farklılıkları ağırlaştırarak yoksulları giderek marjinalleştirilmesiyle sonuçlanacağını ve bu sonucu doğuran faktörlerden birinin de muhafazakâr siyasetin işçi sınıfının desteğini alarak onun işlevselliğini eritmesinde gizli olduğunu göstermeye çalışılacaktır.

Serbestleştirilmiş piyasalar kuralına itaat etmeye yalnızca Türkiye gibi ülkelerin zorlanması, öte yandan, serbest piyasa yanlısı retoriğe karşın dünyanın güçlü ülkelerinde açıkça "planlamacı" politikalar izlenmesi ölçüsünde "mekânsal neoliberalizm" uygulamasının bakışımız olduğugösterilecektir. Son otuz yılda dünya ve Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmeler kapitalizmin mekândaki eşitsiz gelişimine yeni boyutlar eklemektedir. Bu çerçevede dünya çapında üretim ilişkilerindeki değişim, mekândaki değişimi tetikleyerek, yerleşim sistemi ile yerleşim merkezleri arasındaki ilişkiyi yeniden üretmektedir. Bu üretimin ya da değişimin yoğun olarak yaşandığı mekânların başında hiç kuşkusuz Türkiye'deki kentler gelmektedir.

Türkiye kentleri bugün, yoksulluğun yarattığı sorunların ağırlaştığı, yoğunlaştığı ve somutlaştığı mekânlar olarak karşımızda durmaktadır. Kentler, zengin ve yoksul mahallelerin oluşturduğu bir çelişki

* Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, irfanmukul@hotmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, saffetsari@gmail.com

yumağı haline gelirken, mekân standartları, yaşam düzeyi, kentsel hizmetler açısından birbirinden ayrılaştırılmış mekânlar arasında uzlaşmaz çelişkiler yaşanmaktadır. Bu değişimleri görmezden gelen ve yoksulluğun sürekli derinleşmesi karşısında kentler, önemli oranda rant müdahaleleri olarak görülen “**kentsel dönüşüm**” adı altında dönüşüme tabi tutulmaktadır¹.

Öte yandan sosyal, mekânsal ve kültürel konularda çıkmazlar içindeki alanların, çok bileşenli çözüm önerileriyle yeniden üretilmesi anlamına gelen kentsel dönüşüm, Türkiye’de tanımından oldukça uzak görünmektedir. Hatta kentlerin mekânsal büyümelerinin, çevre sorunları ve doğal afetler söz konusu olduğunda, mevcut kentsel mekânların kullanımında yeniliklere gereksinin duyulmasından öte bir anlam içermekte ve ülkenin kentleşme politikası olmakta bununla da kalmayıp ekonominin lokomotif gücü olarak görülmektedir (Mukul, 2012c).

Türkiye ekonomisinin son yıllardaki büyüme hedeflerinin inşaat yatırımlarına ağırlık verilerek gerçekleştirme düşüncesinde olduğu bilinmektedir. Sönmez(2015: 28)’in Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine dayanarak aktardığına göre inşaat sektörü, Türkiye milli gelirinde yüzde 6’ya yakın bir paya, İmalat sanayisi içinde de yüzde 15 paya sahiptir. Ayrıca inşaat sektörünün imalat sanayisine, ticaret ve ulaştırma gibi sektörlerle bağlantıları olan bir sektör olduğu düşünüldüğünde ve inşaat sektörüne bağlı bir alt sektör olan gayrimenkul alım-satımı, kiralama, sektörünün, milli gelirdeki payı % 6’ya ulaşmış durumdadır. Böyle bakınca inşaat ve emlak ikilisinin Türkiye milli gelirindeki payı % 12’dir.Tablo 1’de görüldüğü gibi Türkiye’nin yıllara göre konut gereksinimi, inşaat ve emlak ikilisinin ekonomideki payını doğrular niteliktedir. Öte yandan 2004’te toplam istihdamda sektörün payı % 5,1 iken 2014’de % 8,3’e çıkmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Türkiye’de Toplam İstihdamda İnşaat/Gayrimenkulün Payı: 2000- 2014(Bin Kişi)

Yıllar	İstihdam	İnşaat	G. Menkul	İnşaat ve G.Menkul	Payı, %
2004	19632	967	43	1010	5.1
2005	20067	1107	46	1153	5.7
2006	20423	1196	46	1242	6.1
2007	20738	1231	47	1278	6.2
2008	21194	1242	53	1295	6.1
2009	21 277	1306	63	1369	6.4
2010	22594	1431	61	1492	6.6
2011	24110	1676	154	1830	7.6
2012	24821	1709	184	1893	7.6
2013	25524	1782	186	1968	7.6

Kaynak: TÜİK (Mustafa Sönmez, 2015: 31)

Bununla birlikte TÜİK adrese dayalı Nüfus kayıt sistemi (ADNKS)’ne göre, 2008-2012 döneminde 7 merkeze net göç yaklaşık %83’ü buldu. Net göçler, İstanbul, 2008-2012 döneminde yıllık ortalama 64 bin net göç alırken (%35) onu, 48 bin net göç ile komşusu Kocaeli, Bursa’yı içeren Doğu Marmara Bölgesi (%26) izledi. Ankara ve Konya’nın dâhil olduğu Orta Anadolu’ya ise yılda net göçün %18’ini oluşturan 33 bin dolayında net göç gerçekleşti. Batı Marmara, net göçlerden %11 pay alırken İzmir merkezli Ege’nin payı %9 olarak gerçekleşti. İç göçlerle hızlanan kentleşmenin getirdiği konut talebinin yanı sıra ülkedeki çarpık kent yapısının düşük kaliteli yapı stokuna 1999 Marmara depremi sonrası yenilenme ihtiyacı eklenince inşaat odaklı büyümenin koşulları gerçekleşmiş oldu (Tablo 2). Bu koşullar altında “kentsel dönüşüm” uygulamalarına geçildi.

Tablo 2: Türkiye’de ilk Sekiz Büyük İlde Konut İhtiyacı ve Artışı (2000-2010)

	2000 KONUT İHTİYACI	2010 KONUT İHTİYACI	2000-2010 KONUT İHTİYAC ARTIŞI
İSTANBUL	2.542.651	3.299.004	756.353
ANKARA	937.139	1.138.901	201.762
İZMİR	817.224	1.020.536	203.312
BURSA	416.683	555.726	139.044
ADANA	312.899	379.605	66.706
G.ANTEP	294 233	383.831	89.598
KONYA	204.922	270.203	65.281
İZMİT	184.068	223.092	39.024
TURKİYE TOPLAMI	10.906.368	13.766.711	2.860.343

Kaynak: www.imo.org.tr(Türkiye’de Konut Sorunu ve Konut İhtiyacı Raporu)

¹19 Aralık 2011’de İstanbul’da bir toplantı düzenleyen Çevre ve Şehircilik Bakanı Erdoğan Bayraktar, “Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Kanun Tasarısı”nın Ocak ayında çıkmasını planlandığını belirttiği açıklamalarda: Türkiye genelinde 19 milyon konut bulunmaktadır. Bunun yüzde 40’nun yenilenmesi gerekmektedir, bu 7,6 milyon konut demek. Ancak bunu hemen yapacakmış gibi düşünmemek lazım. Bu 20 yıllık proje olacak. Bunun içinde 400 milyar dolar gibi bir para gerekiyor. Diyerek, düşünülen kentsel dönüşümün ekonomik boyutunu ortaya koymaktadır. Mukul, İ. Bir Dönüşüm Mekânı Olarak Kentler: Kentsel Dönüşüm, Birgün Gazetesi 26 Şubat 2012.

Kentsel dönüşümün Türkiye uygulamalarına bakıldığında toplumda katılımcı süreçleri dışlayıp, gelirin yeniden dağıtımının mekan üzerinde sermaye birikimi sağlamak anlamına geldiği ve temel kaygının kentsel rant yaratımı üzerinden insanlara daha iyi yaşam şartları sunmak olmadığı görülmektedir. Bu şekliyle kentsel dönüşümün daha çok belirli çevrelere büyük rantlar aktarmanın aracı olmanın yanında, deprem bahane edilerek daha büyük rantlar hedeflenecek gibi görünmektedir. Böylece rant uğruna kentsel yağmanın önündeki engeller kaldırılırken bütçe ve kamu kaynaklarının da aynı gerekçeyle sermayeye aktarılmasının önü açılmış olmaktadır. Benzer bir durumun New Orleans sel felaketi ertesinde toplu konutlarda oturanların sel bahanesiyle yerlerinden edilerek bölgenin lüks konutlara açılması olayında yaşanmıştır. Bu durumu Naomi Klein'in "felaket kapitalizmi" olarak adlandırmıştır (Klein, 2007). Küresel ölçekte birçok mekân da buna benzer durumları görmek kamusal alanların sermaye tarafından baskılanmasının dünya ölçeğinde gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Dünyamız küresel ölçekte, iklim değişikliği, çevre kirliliği, afetler, eşitsizlik, yoksulluk ve barınma gibi pek çok temel sorunla karşı karşıyadır. Bugün çevresel değerler ve kentsel mekânlar, değişik dönüşüm şekilleri adı altında, yaşanan sorunları aşmanın bir yolu olarak gösterilmektedir. Aslında sermaye birikim sürecine ilişkin olan bu ilişkiler, mekânda ve kentlerde yeni biçimler alırken, mekânlar üzerinde ve mekânsal olarak yeniden üretilirler².

Üretilen mekânsal çözümler sermaye ilişkisinin çelişkili doğasını ve kriz eğilimini ortadan kaldırmaz, aksine farklı mekânsal yapılar içerisinde yeniden üretilir. Örneğin neoliberal ideolojinin bir söylemi olarak geliştirilen, kentlerin "markalaşmak" kavramıyla ifade edilmesi, mekânsal yapıların yeniden üretilmesinden başka bir şey değildir. Başka bir ifadeyle markalaşmak, tüm yaşam alanlarının, kültürümüzün, kimliğimizin yani her şeyimizin metalaştırılmasıdır. Bu yaklaşım karşısında, bütün dünya coğrafyası ve kentleri ciddi bir tehdit altındadır ve bunun bedelini toplumlar ağır bir şekilde ödemektedirler.

Küresel sistem kentleri, bölgeleri, ülkeleri ve kıtaları dönüştürmek istemektedir. Bu anlamda ekonomik ve sosyal yapının dönüşümü, beraberinde kültürel çeşitlilik, kentleşme, planlama, kentli hakları, eşitsizlik, kentsel dönüşüm, çevresel sorunlar, kültürel miras ve daha pek çok konuyu şekillendirmekte, dönüştürmektedir. Bu dönüşümden Türkiye'de payına düşeni almaktadır. Türkiye genel olarak kentsel özellikleri, nitelikleri, konumu ve taşıdığı değerler nedeniyle, küresel sermaye gruplarının ve onların yerli ortaklarının ilgisini çekmekte kalmayıp, yoğun bir şekilde neoliberal değerler yoluyla dönüşümlere teslim olmuş bir anlayışın hâkimiyeti altına girmiş görünmektedir (Mukul, 2012b).

Türkiye toplumunun üretici güçlerinin gelişmişlik seviyesi, emek sürecinin teknik ve toplumsal organizasyonu, tarihi ve kültürel koşullarının özgülüğü bize yaşanan sürece sadece mekânların üretilmesi sırasında artık değer yaratıldığı ve sermaye biriktirdiği bağlamına takılı kalmamamıza yol açmalıdır. Kaldı ki, üretilen mekânların varlığı ve mekânın farklı kullanımının çevreyi etkilemiş şekilleri farklı olacağından söz konusu kullanımlar kentsel değişimin fiili belirleyeni olarak da görülmelidirler. Bu fiili belirlemenin oluşturduğu sınıf ilişkileri günümüz muhafazakâr siyasetin güçlenmesine hatta iktidarda tutunmasına yol açmaktadır.

Kentsel dönüşüm tartışmalarında sıklıkla gündeme gelen "kentin dokusu bozuluyor", "yeşil alanlar tahrip ediliyor", "kent sermayeye peşrev çekiliyor" ve "emekçiler yerlerinden ediliyor" gibi söylemler süreci açıklamakla yetersiz kalmaktadır. Bunun nedenineoliberal doktrinin dayattığı kentsel dönüşüm süreçlerine sadece sermaye birikimi açısından bakmatemel neden kabul edilse de süreci açıklamada yetersizliği, kentlerdeki değişimin ve bunun etkilerinin çeşitli toplumsal ilişkileri de içerecek şekilde açıklamak gerekliliğini ortaya koymaktadır. Türkiye kentlerindeki kritik dönüşümü, muhafazakâr siyaset proletaryanın desteğini alarak varoşlarda siyasi hâkimiyeti ya da denetimi ele alarak ve bu denetimi neoliberal siyasetle birleştirerek nasıl gerçekleştirdiğini kavramaya çalışmak olacaktır.

1. Tarihsel Arka Plan: Kentlerin Doğuşu ve Değişimi

Paleolitik insanı mağaradan çıkıp saz ve yapraklardan yaptığı barınağına taşındığında, şehirleşmeye doğru ilk adımını atmış oluyordu. Bu adım, bir üretim mekânından diğerine geçişi ve yeni bir mekân üretiminin habercisi olmuştur. İnsanların şehirselleşmelerde toplanmaları, bitkilerin kültüre alınmaları ve hayvanların ehlileştirilmesinden daha önce mümkün olamamıştır. 3000 yıl süren deneyimden sonra, M. Ö. 6000'e doğru Ortadoğu'da gerçekleştirilen buğday ve çavdar tarımı, koyun ve keçilerin ehlileştirilmesi ve sürekli köy yerleşmesi Ortadoğu'nun yüksek kesimlerine ve çevredeki daha kurak alanlara tamamen yayılmıştı. Avcılık ve toplayıcılığın eşlik ettiği köy tarımının çekici ve güvenilir bir "yaşam tarzı" olarak ortaya çıkmasıyla, nüfus yoğunlukları yaklaşık on-yirmi misli artmış, insanlar tarıma çok uygun bu

²Kapitalizmin güç oluşturmak ve bu gücü korumak için (sermaye birikimi için) daima "mekânsal stratejiler" kullanır. Bu stratejinin önemli ayaklarından biri mekân üzerindeki denetimdir. Bu bağlamda sermaye birikimi ve bitmek tükenmek bilmeyen kar arayışlarının egemen olduğu kapitalist sistemin genişlemeci mantığı, sürekli olarak kendi faaliyetlerini kolaylaştıracak coğrafi mekânlar arar. Ürettiği kendi krizlerinin çıkış yoludur söz konusu olan. Böylece coğrafi genişleme ve mekânsal düzenlemeler bu duruma yönelik bir seçenek olur. Mukul, İ. "Kentsel Dönüşüm ve Mekânsal Stratejiler", Radikal İki, 01 Mart 2009.

alanlarda toplanma eğilimine girmişler ve bu da Ortadoğu'nun yüksek kesimlerinde daha az sayıda fakat daha büyük yerleşmelerin doğmasına yol açmıştı. Bununla birlikte, şehirlerin ortaya çıkışı için iki koşulun oluşması gerekiyordu. Bunlardan birincisi, kuru tarımdan beş-altı kez daha verimli olan sulamalı tarıma geçiş ile sulanmış arazilerden alınan daha yüksek verimler, toplumun gittikçe artan nüfusu besleyebilecek hale gelmesini sağlamış ve de sulamalı tarım akarsu kıyılarıyla sınırlı olduğu için yerleşmeler de bunlar boyunca konumlanmışlardı. Büyük ve istikrarlı bir çiftçi nüfus kitlesi Mezopotamya'nın alçak kesimlerinde gelişmeye başlamıştı. Çevredeki alanlar kendi gıdalarını üretemeyenleri beslemeye yetecek tarımsal fazlalık üretmeye yeterli verimlilikte değildi. Tarımsal fazlalık üreten yerler şehirleştiler. İkincisi, gıda fazlalığını toplamak, depolamak ve yeniden dağıtmak için bir toplumsal örgütlenmenin oluşmasıdır. Şehirlerin ortaya çıkmaları için gerekli olduğu halde bulunmayan şey, bu gıda artığını örgütlemeyi ve insan enerjisinin yönlendirildiği faaliyetlere yönelebilmeyi becerebilecek bir toplumsal yapı eksikliğiydi (Tümertekin ve Özgüç, 2009: 398).

Her toplumsal formasyon kendi özgül mekânını bir üretim tarzından diğerine geçişin, beraberinde yeni bir mekân üretimine yol açar. Yeni mekân ya da kentler yeni biçimler alırken bu biçimler aynı zamanda çeşitli mekânsal çözümler yoluyla farklı mekânsal yapılar içerisinde yeniden üretilir (Mukul, 2012b). Köy kültüründen kent kültürüne doğru yaşanan sıçrama da bir üretim tarzından diğerine geçildiğini gösterir. Childe tarafından "**Kentsel Devrim**" olarak adlandırılan bu dönüşüm, ticaret ve zanaat üretimine dayanan bir ekonomik gelişmeye dayandırılırken, kentler Benevolo'ya göre, ırmak vadilerinde verimli tarım ürünleri biriktirmesi ve fazlasının takas edilmesi için bir komuta merkezi olarak ortaya çıkmıştır (Benovolo,1995:19).

Mumford ise kentleri, uygarlığın ürünlerinin depolanacağı ve dolaşıma gireceği biçimde donatılmış yapılar olarak tanımlar. Kentlerin gelişiminin maddi üretim süreçleriyle olan bu ilişkisi yüzündendir ki tarihsel olarak bakıldığında "feodal" ya da "kapitalist" olarak tanınan üretim tarzları egemenliğinde kentler, ortak bir takım özelliklerle karşımıza çıkmaktadır. Her toplumsal formasyonun kendi özgül mekânını varsaymamızı mümkün kılan bu durum, bir üretim tarzından diğerine geçişin, beraberinde yeni bir mekân üretimine yol açacağını beklememizin de nedenini oluşturur. Diğer yandan her üretim tarzı ya da toplumsal formasyon, bir mekan organizasyonunu yaratsa dahi bu kolayca ortadan kaldırılamayacak olan bir önceki dönemi veri alarak, onun üzerine şekillenir (Kaygalak, 2008: 672a).

Tek tek kasabalar, Mezopotamya'dan daha elverişli topraklarda çok daha önce gelişmişti. Bunlardan en iyi bilinenleri Anadolu'daki Çatalhöyük ve Filistin'deki Jericko'dur. Ne var ki, insanların bir yerde yoğun olarak yaşamaları yolundaki bu erken deneyimler, varlıklarını, yazılı tarih dönemlerine dek kesintiye uğramaksızın sürdürmediler ve bunlar aslında, geleceğin kasabalarının habercileri olmaktan başka şey değildi (Mellaart,1972: 284). Kent odaklı uygarlığın tohumu, buralarda değil, yalnızca bataklıkların ve kum tepeliklerinin kesintiye uğrattığı yarı çorak ovada, yerli temeller üzerinde filiz verdi; bu filiz yaşamını, Greko-Romen dünyası, harekete geçirmesine dolaylı etkide bulunduğu dünya tarafından yutulana dek, üç binyıl sürdürdü (Maisels,1999: 222).

İlkel topluluktan uygar topluma geçiş, toplumun iç dinamiklerinin gelişmesiyle gelişmektedir. Bu iç dinamik değişikliği işbölümünde yeni bir gelişmeyle oluşmuştur. Henüz kentlerin ortaya çıkmadığı kent öncesi toplumlarda tarım ile küçük zanaatlarda işbölümü varken, yalnızca mal değişimi ile uğraşan bir sınıfın oluşmasının yarattığı farklı bir işbölümünün oluşması, kentlerin oluşmasına yol açmıştır. Öyleyse uygarlık, işbölümü, işbölümünün sonucu bireyler arasında ortaya çıkan değişim (mal değişimi, mübadele) ve bu iki olguyu kapsayan meta (mal) üretiminin tam olarak gelişerek, daha önceki (Kandaş, ilkel kominal) toplumu altüst ettikleri toplumsal gelişme aşamasıdır (Engels,1990: 174).

Bu aşama ekonomik, siyasal ve kültürel birçok işlevin kentlerde yoğunlaşmasına yol açmıştır. Kentin temsil ettiği toplumsal farklılaşma, aynı zamanda, üretim araçlarının, sermayenin, gereksinmelerin ve zevklerin yoğunluk kazanmasını da içine alacak kadar genişlemiştir. Bu genişlemede ortaya çıkan seçkinler sınıfı, gücü ve yetkileri elinde toplamaya başlamış, askeri ve dini iktidar aracılığıyla da, gücünü artırmıştır. Kent olgusu, işte bu çerçevede ortaya çıkmış oldu. Öte yandan köylerden kentlere geçiş aşamasını Mumford(2007: 45)şöyle ortaya koymaktadır:

"Ortaya çıkan yeni düzlemde köyün eski unsurları yeni kent biçimine taşındı ve onun parçası haline geldi; fakat yeni unsurların etkisiyle köydekinden daha karmaşık ve değişken bir model olarak, başka dönüşüm ve değişimlere yatkın bir yapıda yeniden düzenlendi. Bu yeni birimin içerisinde insan grubunu oluşturan unsurlar da aynı şekilde daha karmaşık hale geldi; avcının köylünün ve çobanın yanı sıra kente diğer ilkel meslek sahipleri de girdi ve kentin varlığına katkıda bulundu. Madenci, oduncu, balıkçı, her biri başka koşullar altında biçimlenmiş alet, edevat, yetenek ve hayat alışkanlıklarını beraberinde getirdi. Mühendis, tekne yapımcısı ve denizci bu daha özelleşmiş ilkel aşamayı izleyen ara evrenin şu ya da bu noktasında ortaya çıktı. Bütün bu ilk meslek gruplarından da başka meslek grupları, askerler, bankerler, tüccarlar, rahipler ortaya çıktı. Kent, bu karmaşıklıktan daha üst düzeyli bir birlik yarattı. Bu yeni kentsel karışım insan yeteneklerinin her yönde muazzam ölçüde gelişmesiyle sonuçlandı. Kent bir insan gücü

seferberliği yaratmada, uzak mesafe taşımacılığına hâkim olunmasında, zaman ve mekân bakımından uzak mesafeleri kapsayan bir iletişim yoğunlaşmasında, inşaat mühendisliğindeki büyük çaplı bir gelişimle birlikte bir icatlar patlamasının yaşanmasında ve dahası, tarımsal üretkenliğin müthiş ölçüde daha da artmasında etkili oldu”.

Bütün bunlar olup bittiğinde, artık köy kültürünün yerini kentsel “**uygarlık**” aldı. Kapitalizm öncesi dünya, ekonomik büyümesini büyük oranda toprağa dayalı üretin ve ticaretten sağladı. Büyüyen şehirler stratejik olarak bu faaliyetlerle bütünleşen şehirlerdi. Şehir üzerindeki en büyük değişim endüstriyel gelişimle oldu. Yeni şehirler, öncekilerin ticarete dayalı yapısından farklı olarak, endüstriyel üretime ve sermayeye bağlı servet oluşturmaya dayalı yeni ekonomik sistemin merkezleri oldu. 19. yy.’da yeni biçimde bir kentleşme; endüstriyel şehrin gelişimi görüldü. Bu gelişme, küresel şehir sisteminin düğüm noktası olarak bir dizi yeni şehri ortaya çıkardı.

Makine teknolojisinin üretici güçleri önüne geçilmez bir değişim seli yaratmıştı. Yeni ekonomik sistemim -kapitalizm- yüksek verimliliği, bilimdeki ilerlemelerle birleşerek nüfusta hızlı bir büyümeye yol açmıştı.1800’e doğru dünya nüfusu 1 milyarı aşmaya ve bu insanların çoğu da büyük şehirlerde iş aramaya başlamışlardı. Şehir gittikçe daha çok insanın evi haline geldi: Fabrikada iş çevresi. Yeni ve farklı bir beşeri coğrafya ortaya çıktı. Bu değişimler günlük yaşama birçok iyileştirme getirmiş fakat aynı zamanda da günümüzün genel toplumsal ve ekonomik sorunlarının da çoğu böylece yaratılmış oluyordu (Tümertekin ve Özgüç, 2004: 332).

Kentlerdeki mekânsal dönüşümün biçim ve işleyişi ancak 19. yy. ortalarından itibaren ortaya konulmaya başlandı. Bu anlamda endüstriyel şehrin ilk analiz edenlerden biriEngels’tir.1843’te Manchester’da eski endüstriyel hayatın kaydını tuttu. Engels ailesi, endüstriyel kapitalizmin beşiği olan Manchester’da pamuk fabrikası almıştı ve Engels 20 yaşındayken, işadamı olarak ve aile fabrikasının yönetimine yardımcı olmak üzere Almanya Bremen’den yola çıktı. Kendisini hızla gelişme sürecine giren yeni endüstriyel şehirlerden birinde buldu. Böylece Engels Manchester’ı yeni kentleşme biçiminin tipik bir örneği olarak gördü. Şehrin fiziksel yapısı Engels için endüstriyel kapitalizmin ayırt edici özelliği olan sınıfların ayrılığını kanıtlar nitelikteydi. Ortaya çıkmakta olan yeni sınıf yapısı şehrin tam yapısı içine inşa edilmişti.

Manchester gibi kapitalizmin gelişme gösterdiği kentlerden biri olan ve bir ihtilaller, ayaklanmalar kenti olan Paris, kentleşmenin kapitalizm açısından yarattığı sorunların, politik bir perspektifle ele alındığı kenttir. 1835’de, Hausmann, Seine Valisi olarak göreve başladığında, ‘II. Napolyon’un itibarına yakışır bir kent kurmayı planladığını açıkladı. Buna göre, kent merkezinde bulunan işçi mahalleleri yıkılacak ve kenti boydan boya kesen geniş, düz caddeler açılacaktı. Hausmann’ın planı büyük ölçüde uygulandı ve Paris’in bugün de geçerli olan ana çizgileri doğdu. Planın başlıca amaçlarını ve sonuçlarını Engels, şöyle özetliyor: “... Üst üste inşa edilmiş işçi mahallelerinin tam ortasında, uzun, düz ve geniş yollar açmaktaki ve onların her iki yanına büyük lüks binalar sıralamadaki amaç, barikat savaşını stratejik olarak güçleştirme amacının yanı sıra, hükümete bağımlı, özellikle Bonapartçı bir inşaat kesimi proletaryasını yaratmak ve kenti tam anlamıyla bir lüks kenti haline dönüştürmektir”. Ama kapitalizmin gelişmesinin ve sınıf mücadelesinin yükselmesinin kimi koşullarında, politik önlemler sıralanmasında Hausmann tipi planlar çoğu kez, ikincil kalır. Kapitalizm, sosyal yapının işleyiş ve denetim mekanizmalarının, her türden fiziksel engelden daha güvenli olduğunu keşfetmiş olmakla da öncekilerden çok ileridedir. Deney göstermiştir ki, bu, bir kez bozulunca, kent planının hiçbir ögesi, iktidarın elde tutulmasına yetmemektedir. Hausmann’ın planı da, Komünün doğmasını engelleyememiştir (Çubukçu,1996: 8).

19.yy. biterken, kentleri şekillendiren önemli faktör olarak kentsel reform hareketlerinin büyümesi ve buna bağlı olarak gelişen kapitalist endüstriyel ekonominin oluşturduğu refah seviyesindeki yükselme ön plana çıktı.Bu durumun etkisiyle kentlerde büyük değişimler yaşandı. Reel ücretlerin artması, sosyal hayatta bazı düzelmelerin yaşanmasına yol açtı. Ulaşım sistemleri gelişerek, 20.yy.’ın ilk çeyreğinde elektrikli tramvaylar, otobüsler ve özel arabalara kadar ulaşıldı.

20. yy.’da kapitalizmin kendine özgü kültürel mantığı içinde şekillenen ve Lefebvre’nin“gündelik hayat” (Lefebvre, 1998) olarak kavramlaştırdığı kentler; iş, eğlence ve dinlence olarak çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Gündelik hayatın içindeki bu bölünme ile yalnızca oluşan faaliyet alanlarının ayrışmasıyla sınırlı kalmamış mekânlar da birbirinden ayrılmasına yol açmıştır. Bu durumu dünya savaşlarının hemen ertesinde yeniden kurulmaya çalışılan Avrupa kentlerinin fiziksel strüktürlerinde görmek mümkündür.

20. yy. ilerledikçe başlangıçta ulusal ölçekte olup daha sonra çok uluslu ve milenyumun sonuna doğru küresel olan yeni şirketler egemen oldu. Ford motor şirketi, otomobil endüstrisinde kurulan bu tip şirket organizasyonlarından biriydi ve sahibi Ford çıkardığı iki önemli değişiklikle kabul gördü. Fikirlerinin kaynağı sadece otomobil üretiminin yeterli olmayıpoların satılması gerektiğinin farkına varılmasıdır. Bu nedenle işçiler bir Ford otomobile sahip olabilmek için yeterli para kazanmalıydı ve otomobilin tadını çıkarmak içinde zamana ihtiyacı olacaktı. Fordizm kavramı, Ford Motor şirketinin fabrikalarında geliştirdiği,

işbölümü ve uzmanlaşmaya dayalı, yürüyen bant üzerinde işçilerin ürünün çok küçük bir kısmının üretimine dâhil olabildikleri üretim biçimini ifade etmektedir.1945-1975 arası dönemde kentler ve yerel yönetimlerin örgüt yapıları da fordizmle uyumlu olarak şekillenmiştir. Sanayileşme, sermayenin doğrudan fiziksel anlamda yoğunlaşmasını sağlayarak birikimin mekâna bağımlılığını mutlak kılmıştır (Özkan ve Sıdal, 2010). Bu süreç, banliyönün büyüme ve tek-aile konutlarının kendi arsaları üzerinde hızla çoğalmasına yol açtı. Banliyöler, kitlesel tüketicilerin belirleyici özelliği olan çamaşır makinesi, buzdolabı, çim biçme makinesi, televizyon ve video gibi ev eşyalarının üretimini teşvik eden mükemmel tasarımlar olarak ortaya çıktı.

Öte yandan kentler, nasıl tanımlarsak tanımlayalım genel olarak artık ürünün coğrafi ve toplumsal yoğunlaşmasıyla gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, kentleşme her zaman bir sınıf olgusu niteliği taşımıştır, çünkü artık-ürün bir yerlerden ve birilerinden alınır, dağıtımının denetimiyse genelde birkaç elde tutulur. Bu genel durum tabii kapitalizmin çerçevesinde de varlığını sürdürmektedir (Mukul,2012b).Marx ve Engels “Alman İdeolojisi” adlı eseri, kent-kır ayrımları, sanayi, ticari ve tarımsal işgücü arasındaki iş bölümüne ve sermaye ile toprak mülkiyeti arasındaki ayrımlar üzerine kurmuşlardır. Kent, düşün emeğini çağrıştırdığı ve taşınabilir sermaye de ancak emeğe ve değiş tokuşa bağlı oldukları halde; kırsal alanlar emek gücünü ve değiş tokuşa dayanmak zorunda olan taşınmaz malları çağrıştırdır. Marx, işte buna dayanarak, kentlere bir ilerici nitelik vermektedir. Çünkü ilkel tarımsal yapıda var olmayan ve yeni farklılaşan ekonomik, siyasal ve kültürel birçok işlev kentlerde yoğunlaşmıştır. Kentin temsil ettiği toplumsal farklılaşma “yönetimi, polisi, vergileri vb. ve aynı zamanda, üretim araçlarının, sermayenin, gereksinmelerin ve zevklerinin yoğunluk kazanmasını” da içine alacak kadar genişlemektedir (Harvey,2009).

Bununla birlikte kentleri ürünlerinin depolanacağı ve dolaşıma gireceği biçimde donatılmış yapılar olarak tanımlarsak, kapitalizmin gelişmesi ile kent arasında çok yakın bir bağ olduğu ortaya konulur. Kapitalistlerin artık-değer elde etmek için artık-ürün üretmeleri gerekir, bu artık-ürün de daha fazla artık-değer üretmek için yeniden yatırıma çevrilebilmelidir. Sürekli olarak yeniden yatırım yapılması sonucu, artık-üretim tarihine, dolayısıyla sermaye birikiminin tarihine bağlı olan mantıksal eğriler (para, ürün ve nüfus), kapitalizmin çerçevesinde kentleşmenin izlediği büyüme yoluna paralel olarak ilerlerler (Mukul, 2012d).

Kapitalizm çerçevesinde, sermaye birikim sürecine ilişkili çelişkili ilişkiler mekânda ve kentlerde biçim alırken bu çelişkili biçimler aynı zamanda çeşitli “mekânsal sabitler/çözümler” yoluyla, yani mekânlar üzerinde ve mekânsal olarak yeniden üretilir. Bununla birlikte, belirli mekânlar üzerinde ve mekânlar çelişkili doğasını ve kriz eğilimini ortadan kaldırmaz; aksine farklı mekânsal arasında kurulacak söz konusu mekânsal sabitler (ölçekler) sermaye ilişkisinin yapılar içerisinde yeniden üretilir. Böylelikle, toplumsal ilişkilerin değişen/gelişen mekânsallıkları kadar onların farklılaşan mekânsal ölçeklerde dizilişleri de somut varoluşlarının önemli bir parçasını oluşturur (Harvey, 2008: 106).

Binlerce yıldır baş döndürücü hız ve ölçekteki kentleşmenin yarattığı değişim, günümüzde de yaşanan süreçlerle insanı hala değiştirmeye devam etmektedir. Kentlerdeki bu değişimin insan üzerindeki etkisini Robert Park şöyle dile getirmektedir:“Kent, insanın içinde yaşadığı dünyayı yeniden yapma, gönlünün çektiği biçime daha fazla getirme yönündeki en başarılı girişimdir. Fakat kent insanın yarattığı dünyaysa eğer, bundan dolayı içinde yaşamaya mahkûm edildiği dünyadır da. Dolayısıyla, insan kendini yaparken, dolaylı olarak ve yaptığı işin doğasını açıkça anlıyor olmaksızın, kendini yeniden yapmıştır” (Park, 1967, 3).

Öte yandan konumuz olan Anadolu kentlerinin doğuşu ve değişiminin bir tarihsel dönemine karşılık gelen “kentsel dönüşüm ”ün yaşandığı günümüz teknolojik dönem ya da mekânsal çerçevelerin içindeki siyasal gücün toplumun örgütlenmesine ve dış ilişkilerin biçimine bağlı olarak, bu çerçevelerin içinde hangi seçenekleri ortaya çıkarabileceğinin anlaşılır kılması için referans kaynaklarımızdan biri de Anadolu’nun yerleşme tarihi olacaktır. Anadolu’nun yerleşme tarihi (yerleşik hayata geçiş) yaklaşık 10.000 yıllık iken, pek çok kentin tarihi de 3.000-5.000 yıl geriye gidebilmektedir. Üretim ve ulaşım teknolojilerinde ve örgütlenmesinde oluşan dönüşümleri temel alan bir yaklaşımla kentlere büyük sıçramalar sonucunda yerleşme sistemlerinde oluşan dönüşümleri açıklayabilmenin bir yolu da bu tarihe bakmak olmalıdır. Buradan hareketle kapitalist kentleşmenin farklı siyasal, toplumsal ve kültürel bağlamlara göre farklılaşan düzenleyici mekanizmaları sosyo-ekonomik ilişki biçimleri anlaşılır hale gelir.

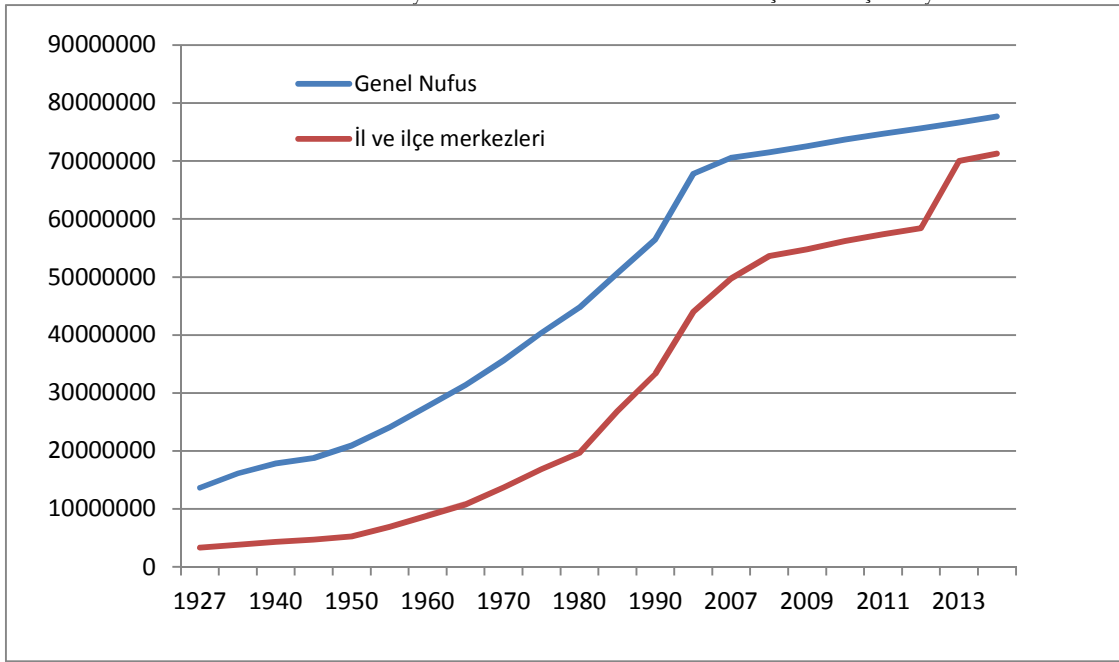
Karların azamileştirilmesinden başka stratejisi olmayan, yaratıcı özgürlükten ya da rasyonaliteden yoksun, kitlesel ve “vahşi” kentleşme ve inşaatlar, her yanda saptanabilen ve gözlemlenebilen felaket etkilerini “modernite” kisvesi altında günümüzde de yaygın bir şekilde sürdürdüğü görülmektedir.

2. Türkiye’de Kentleşme Dinamiklerinin Yeni Sınıf Oluşumuna Etkisi

Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrasında sonra hızlı bir kentleşme yaşadığı ortadadır. Öyle ki Cumhuriyet sonrasında ilk nüfus sayımı yapılan 1927’de % 24 olan kent nüfusu 1950’de ancak % 25 olurken 1980 % 44 1990’da % 55 ve 2014’de % 80’leri aşmıştır (Grafik 1).

Tablo bize hızlı bir kentsel nüfus artışını göstermektedir. Bu artışın yoğun olarak iç göçten kaynaklandığı bilinmektedir. Bu hızlı artış kentlerde sürekli sorunların artmasına ve bu sorunların Türkiye gündeminde önemli yer tutmasına yol açmıştır. “Kentsel dönüşüm” olgusu da bu sorunlardan sadece bir tanesidir. Türkiye’de kentleşme yazınında özellikle beşeri coğrafyacılar arasında yaygın olan bir bakış açısıyla kentleşme olgusuna kavramsal bir çerçevesini belirleyen olgunun nüfus olduğu görülür. İlhan Tekeli(2011: 27)’ye göre; kentleşme konusunda baskın olan kavramsal çerçevenin oluşmasında Şikago kent sosyolojisi okulunun etkisi altındaki ikili bakış açısının etkili olduğu şeklindedir. Buna göre iki bakış açısından birincisinde, kentleşme, nüfusun belli bir yoğunluğun ve belli büyüklüğün üstündeki yerleşmelerde toplanması olarak ele alınmakta ve bu nüfusun tarım dışı faaliyetlerle uğraşması, homojen olması vb. özelliklerin belirlenmesiyle tanımlanmaktadır. İkincisinde ise “kent kültürü” olarak adlandırılacak değerler, davranışlar ve tutumların benimsenmesi olarak adlandırılacak değerler, davranışlar ve tutumların benimsenmesi kentleşmeyi etkileyen dinamik olarak görülmektedir.

Grafik 1: Türkiye’de Kentsel Nüfusun Genel Nüfus İçinde Gelişim Seyri

Kaynak: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS), 2007-2014/ Genel Nüfus Sayımları, 1935-2000/TUİK

Bununla birlikte Türkiye kentlerinin bugünkü sorunlarını anlamak için Şikago Okulu’nun (Chicago School) bakış açısının yetersiz kaldığı da ortadadır. Bu duruma bir örnek verecek olursak, Türkiye’deki sanayi öncesindeki kentleşmeyi açıklamakta yetersiz kalması gösterilebilir. Bu sorun farklı zaman ve mekânlarda kent olgusunun nasıl kavranması gerektirdiği yerleşme sistemlerinin evrimiyle³ ve kentleşmenin toplumsal yapıların yani kentte oluşan sınıfsal gelişme süreçlerine bakılarak anlaşılabilir.

Kentleşme olgusunun açıklanışı yaşanan kapitalistleşme sürecinin tümü açısından açıklayamama durumu ile belli sınırlıkları ve tıkanıklıkları aşmak için ya da kentleşme sürecinde toplumsal yapıların gelişme sürecine bakışı için yapılması gereken kenti, kentleşmeyi az gelişmiş kapitalizmin temel süreçleri içine oturtmaya çalışmalıdır. Bu da kapital oluşumunda ya da kapitalin ve emeğin yeniden üretilmesinde kentin işlevini kavramaya çalışmak şeklinde ortaya çıkmaktadır (Tekeli, 2011: 45). Yaşamın üretimi ve yeniden üretimini içeren bu süreci açıklığa kavuşturmadan kentleşme sürecini açıklayabilmek zor gözükmektedir. Başka bir ifadeyle kentleşmeyi “nüfus” ve üretim ilişkilerinin ürettiği üst yapısı olan “kent kültürü” olgularla ya da bu süreçlerle paralel giden yerleşmenin evrimiyle açıklamak yeterli olmayacaktır.

“Kent yalnız değer yaratması bakımından değil, yaratılan değerlerin transferi bakımından da önemli işlevlere sahiptir. Kent toprağı, tüm Üçüncü Dünya ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye’de de önemli bir spekülasyon aracıdır, değişik türlerde rant oluşturur. Bunların toplumun hangi grupları elinde kalacağını

³Yerleşme sistemlerinin evrimini anlamak ve kentleşmeyi tanımlamak bakımından toplumsal kuruluşlardaki dört önemli dönüm noktası üzerinde durmakta yarar vardır. Birinci dönüm noktası insanların mekânda bir noktaya yerleşmesi, ikincisi kentin doğuşu, başka bir deyişle sanayi öncesi kentinin ortaya çıkması, üçüncüsü sanayi kentinin oluşumu, dördüncüsü sanayi kentinin aşılarak metropolitenleşmesinin gerçekleşmesidir. Köy ve kent kategorileri ve kentleşme bu dört dönüm noktası üzerinde durarak kavranmaya çalışılmalıdır (Tekeli, 2011,29).

kurumsal yapısı belirler. Böylece kent, yalnız artık değerın yaratılmasında değil, gruplar arasındaki bölüşülmesinde de önemli rol oynar” (Tekeli, 2011: 45). Harvey de “Sermayenin Muamması” adlı eserinde “kentin yeniden üretilmesi”ni “sermaye birikimi”nin devamlılığı açısından her zaman kilit önemde olduğunu temele alan bir yaklaşım öne sürer. Bu yaklaşıma göre “sermayenin ilk çevrimi” olarak tanımlanabilecek endüstriyel üretimin karşılaştığı aşırı birikim krizinin sermayenin ikinci ve üçüncü çevrime aktarılmasıyla geçici olarak nasıl üstesinden geldiğini ortaya koymaya çalışır.

Kapitalist ekonominin önemli bir sorunu olan sermayenin aşırı birikiminin kentsel mekânda massedilmesiyle ulaştığı söylenen çözüme sermayenin birinci çevriminin yanında ikinci ve üçüncü çevrimi ile ulaştığı söylenebilir. Kapitalizmin hayatta kalmış olmasını bu üretim tarzının gerektirdiği toplumsal üretim ilişkilerinin sürekli bir temelde yeniden üretilmiş olmasına bağlayan Lefebvre, bu durumu bunca yıldan beri kapitalizmin mekânı kullanım becerisine bağlamaktadır (Mukul, 2009: 21).

Sermayenin ikinci çevrimi kentsel yapıyı çevrenin üretilmesini içeren sabit sermaye yatırımlarıdır. İkinci çevrime aktarılan sermaye mekânsal olarak sabit bir yatırım haline gelir ve üretim ve tüketim için gerekli olan yapıyı oluşturur. Fabrikalar, altyapı sistemleri, okullar, hastaneler, konut alanları, alışveriş merkezleri kentsel yapıyı çevrenin farklı bileşenleridir ve sermaye birikiminin karlılığı için sürekli olarak yeniden üretilirler. Sermayenin üçüncü çevrimi ise devlet müdahalesinin ön plana çıktığı bir süreci işaret etmektedir. Sermayenin üçüncü çevrime aktarılmasıyla devlet, emeğin ve sermayenin yeniden üretimine ilişkin faaliyetlere doğrudan katılır. Bu faaliyetler, bilimsel ve teknolojik araştırmalara yatırımlar gerçekleştirilerek sermayenin yeniden üretilmesini sağlamak ve emeği yeniden üreten kolektif üretim araçlarını çalışan sınıflara sunan sosyal harcamalarda bulunmaktır (Penpecioğlu, 2012: 62).

Türkiye’de yapıyı çevre üretiminin sermaye birikim süreçleri ile olan ilişkisine bakıldığında Penpecioğlu’nun Harvey ’den aldığı kavramsal şemada yer alan birinci çevrimi oluşturan endüstriyel üretimin azalan kar oranlarına bağlı olarak ikinci ve üçüncü çevrimlere yöneldiği ve bu üretim biçimlerinin iç içe geçtiği gerçeği yanında yeni oluşan ve farklılaşan üretim biçimlerinin de farklı sınıfsal yapıları besleyerek yeni bir durum oluşturmaya yol açabilecek niteliktedir. İkinci çevrimi oluşturan ticaret ve hizmetler sektöründe özellikle 1980 sonrası dönemde yaşanan hızlı büyüme büyük kentlerde aşırı göçle gelen nüfus ile birincil üretimde azalan kar oranlarıyla ilgili olmalıdır. Etkilerini günümüze kadar devam eden bir süreç olarak gördüğümüz bu söz konusu hızlı değişim ekonomisi artık büyük ölçekli kentler ve tüketim faaliyetleri üzerinden işleyen bir yapıya evrilmiş gözükmektedir.

Öte yandan farklı sınıfsal yapıların oluşuma neden olan bu hızlı değişimin oluşturduğu günümüz muhafazakâr siyasetin, proletaryanın teveccühünü kazanarak sol siyaseti işçi sınıfı semtlerinde ekarte ederek iktidara taşınmasını 1975-1995 yıllarında varoшта gerçekleşen apartmanlaşma olgusuyla açıklayan Balaban bu süreci şöyle açıklamaktadır; apartmanlaşma kendiliğinden gerçekleşmedi. Bilakis, apartmanlar 1980’ler öncesi kente göçen kesimce gecekonduların yerine dikildi ve bu dönüşüm erken- dönem göçmenlere bu semtlerde önce iktisadi ve daha sonra siyasi güç sağladı. Bu kesim diğer sendikasıız kayıt dışı sanayileşme süreci yaşayan ülkelerde de ortaya çıktı ve kendisine siyaset meydanının da yer açabilmek için yerelin kodlarından beslenen girift bir anlatı geliştirdi. Türkiye’de bu anlatının karşılığı siyasal İslam ya da İslamcılıktır. Hem birikim süreci içinde kritik bir rol edinebildiği hem de proletaryayı -kendi çıkarları doğrultusunda ve burjuvazi lehine- mobilize edebilen bir anlatı geliştirebildiği için bu kesimin bir toplumsal sınıf olduğunu ve bu sınıfı adı Faburjuvazi⁴dir (Balaban, 2014:81).

Bununla birlikte Balaban, bu sınıfın temsilcilerinin İstanbul ve Ankara’yı 1994’den Türkiye’yi de 2002’den beri yönettiğini söylüyor. Faburjuvazi bilhassa bu iki kentte 1975-1995 döneminde her yıl on binlercesini inşa ettiği varoş apartmanlarının sağladığı kaynakla sınıflaşabildiğini ve Faburjuvaların apartmanlarına yerleşen kiracıların ve faburjuvaların atölyelerinde çalışan işçilerin sağladığı gelir, bu sınıfın Türkiye’nin kaderine hükmetmesine izin verecek bir siyasi koalisyonu ve İslamcılık olarak adlandırdığımız kozmolojiyi kurmasına izin verdiğini söylüyor (2014). Böylece bugün finans sektörüyle iç içe geçmiş gayrimenkul ve inşaat sektörü sermaye birikimine yeni dinamikler sağlayan bir ekonomik yapılanma olarak karşımıza çıkmasının yanında kentleri dönüştüren, büyüten, planlamayı ve devletin kentsel gelişmedeki rolünü yeniden tarifleyen bir sınıf oluşumundan söz etmektedir.

⁴ Balaban bu makalesinde siyasi İslam olgusunun sermaye dolaşım sürecinden kökenlenen ve şu ana kadar tanımlanamamış bir sınıfın taşıyıcılığında ülke siyasetine damgasını vurduğunu iddia etmektedir. Bu sınıf, faburjuvazi olarak adlandırmakta ve bu sınıfın bugüne kadar teşhis edilememesinin yakın Türkiye tarihi anlatısında Weberyen yaklaşımlara hâkimiyet kazandırdığını vurgulamaktadır. Bu başarısızlık Marksist kuramın “orta sınıf meselesini” ni çözememesinden kaynaklanmaktadır. Makale dolaşım sürecine odaklanarak bu meseleye ilişkin bir çözüm önererek ve dolaşım sürecinden kökenlenen üç sınıf olduğunu iddia edecektir.(faburjuvazi, küçük burjuvazi ve teknokrazi). Mevcut birikim konjektöründe Türkiye’de faburjuvazi “siyasi İslam” anlatısını geliştirerek proletarya üzerinde siyasi kontrol kurabilmiştir. Siyasal İslam’ın başarısı bu anlatının bir ideoloji değil yerel kodlardan beslenen bir kozmoloji olmasından kaynaklanmaktadır. Faburjuvazi birikim sürecindeki küresel dönüşümler neticesinde ortaya çıkmış ve kendi tarihçesini yerelden kuran bir sınıf olduğu iddiasındadır. Balaban U. (2013) Faburjuvazi ve İktidar; Praksis 32 (2): 11-63.

Kent ve kentleşme süreçlerini az gelişmiş kapitalizmin temel süreçleri içerisinde görmeye başlayıp, kentte kapitalin oluşumunda ya da yeniden üretiminde ve emeğin yeniden üretimiyle oluşan ikili yapının yarattığı çelişkiler üzerinden anlamaya çalışmak gerekecektir. İkili yapının birincisine baktığımızda şunları görürüz: Kent yalnız değer yaratması bakımından değil, yaratılan değerın transferi bakımından da önemli işlevlere sahiptir. Kent toprağı tüm Üçüncü Dünya Ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye’de de önemli bir spekülasyon aracıdır, değişik türlerde rant oluşturur. Bunların toplumun hangi grupları içinde kalacağını kurumsal yapılar belirler. Böylece kent yalnızca artık değerın yaratılmasında değil, gruplar arasında bölüşülmesinde de önemli rol oynar. Birinci süreç olarak kentin işlevini gördükten sonra, emeğin yeniden üretiminde aşamasında işlevidir. Bilindiğı gibi konut sorunu emeğin yeniden üretiminde dolayısıyla emeğin ücretinin belirlenmesinde önemli rol oynar. Tüm kente bu açıdan bakılabilir. Kent tüm öğeleriyle emeğin yeniden üretildiğı ve parasının belirlendiğı bir yerdir (Tekeli, 2011: 45).

Dolayısıyla kentsel dönüşümü sadece yerel birikim sürecinde gerçekleşecek tıkanmayı aşmak için başvurulmuş tali ve konjektürel strateji olarak ele almak, sınıfsal çelişkileri ve oluşabilecek yeni sınıf oluşumlarını anlamamızı güçleştirebileceğinden bu sorunu aşmak için emeğin yeniden üretildiğı yakın Türkiye tarihi koşullarına yeniden bakmak gerekir. Tüm kapitalist üretim ilişkilerinde olduğu gibi Türkiye’nin gelişen kapitalist sınıfı için de emeğin maliyetini en aza indirmek bir amaçtır. Bu durumda kent planlamacıları için bir sorun olarak görülen gecekondular, kapitalist sınıfın azalan kar oranları için bir çözüm olarak ortaya çıkmaktadır.

1970’lerin ikinci yarısından itibaren İstanbul başta olmak üzere Türkiye’nin büyük kentlerinde gecekondulaşma ya da kent mekânının çitlenmesi fiilen bitmiş ve apartmanlaşma ya da dikey imar gelişimi başlamıştı. Bu dönemde işçi mahallelerinde çalışanlar tek katlı gecekondular yerine karşılarında apartmanlar bulunca hayreti dokümanete ettiler. Faburjuvazi kent rantına el koymaktaydı fakat tam anlamıyla sınıf hüviyetini hala kazanmamıştı...1980-2000 yılları arasında kentlerde 1960-1980 dönemine kıyasla iki kat fazla insan göç etmişti (sırasıyla 21 ve 11 milyon). Bu ikinci göçmen kitle, ilk dönem göçmenlerin kent rantına erişim sağlayabilen kesimlerinin işçisi ve kiracısı oldular. Bu sayede ilk nüvelerini savaş sonrasında gördüğümüz bu kesim 1980 sonrasında şekillenen sömürü sürecinden nemalanarak nihayet sınıf hüviyetine kavuştu... Faburjuvazi, üretim ilişkilerinde 1970’lerin ikinci yarısında başlayan işte bu değişim sayesinde ülke siyasetinde belirleyici bir rol oynamaya başladı. Sermayenin 1980 sonrası göçmenleri proleterleştirmesi gerekiyordu. Varoşa dönüşen bu yeni kent topoğrafyasında proletarya imtiyazlı erişimi sağlayacak mutlak rant devşiren faburjuvazi bu sürecin taşıyıcısı oldu. Bu aşamadan sonra faburjuvazi elde ettiği rantı siyasete tahvil etmiştir (Balaban, 2013:34).

Tablo 3: TOKİ Proje Tipi ve Proje Sayıları (2014)

Proje Tipi	Proje Sayısı
Afet Konutu	108
Alt Gelir Grubu	79
Altyapı ve Sosyal Donatı	937
Bakım ve Onarım	4
Diğer	21
Emlak Konut G.Y.O. A.Ş. Projesi	43
Hizmet Alımı	28
İdare Konut Uygulaması	557
İkmal İhalesi	12
Kamu Hizmet Binası	43
Gelir Paylaşımli Proje	59
Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Projesi	132
Konut + Sosyal Donatı	378
Danışmanlık Hizmetleri	102
Restorasyon	24
Tarımköy	41
Yoksul Grubu	21
Toplam	2589

Kaynak: TOKİ internet sayfası, http://www.toki.gov.tr/programlar/ihale/c_sondurum.asp, ET: 15.12.2014

Öte yandan bugün faburjuvazinin rantı siyasete tahvil etme biçiminin özellikle 2002 yılından itibaren devleti kendi sınıfsal çıkarlarına paralel müdahalelerle, bütün mekânsal yapılara sindiğı görülmektedir. Konumuz olan yapıli çevrenin üretimindeki devlet müdahalelerinin son yıllardaki artışın çok hızlı gerçekleşmekte olduğunu belirtmek gerekir. Kamu arazilerinin turizm, toplu konut, alışveriş merkezleri, rezidanslar ve kentsel dönüşüm projeleri için tahsis edilmesi ve satılması, kıyılardaki tarım alanlarının ve doğal ve tarihi sit alanlarının turizme açılması⁵, belediyelerin ve kamu- özel sektör ortaklarının bu projeleri

⁵Doğal ve tarihi SİT alanlarının turizme açılması konusunun son örneklerinden biri olan Datça-Bozburun Yarımadasına ait çevre düzeni planı revizyonuna ait bir çalışmada İrfan Mukul; “oluşturulan planın salt fiziki mekânsal bir proje olarak ya da halkçılık, katılımcılık, yaşanabilirlik ve kullanım değeri ilkeleri üzerinde geliştirilmesi için mekânsal çözümler geliştiren plan kararları biçiminden

hayata geçirebilmesi için kurumsal yapılar olarak düzenlenmesi, planlama yetkilerinin devlet kurumları arasında dağıtılarak kentsel mekâna müdahalelerin önünün açılması bu müdahale biçimlerinden bazılarıdır. Bu müdahale biçimlerini için Toplu Konut İdaresi (TOKİ) yetkileri genişletilerek planlama açısından oldukça geniş ayrıcalıklar sağlanarak bu süreç hızlanmış görünmektedir.

İnşaatin siyasi otoritenin ruhsatlarına bağımlı durumu, müteahhit, proje ortağı seçiminde, ruhsatların verilir verilmemesinde kayırmacılık-kollamacılık imkanını da tanımaktadır. Siyasi yönetimin inşaat üzerinden bu yetkilerini kullanarak kendi burjuvazisini inşaat üstünden oluşturmanın da imkânını, inşaat odaklı büyüme ile bulduğu söylenebilir (Sönmez; 2015:32).

Bununla birlikte Tablo 3’de görüleceği üzere TOKİ üzerinden iktidar odaklı kayırmacılığın yürütüldüğü düşünülürse durum daha anlaşılır hale gelecektir. TOKİ kapsamındaki başta altyapı ve sosyal donatı uygulamaları olmak üzere idari konut uygulamaları ve konut projeleri kapsamında yer alan projeler, proje sayıları bakımından önemli oranlara sahip gözükmemektedir. Ayrıca bu projelerinde büyük bütçelere sahip olmasındığer bir deyişle “kentsel dönüşümü” bu süreçte ihale alabilen müteahhit firmalar için diğerk TOKİ projelerine kıyasla daha büyük gelirler sağlamaktadır (Tablo: 4). Dolayısıyla kent sakinlerinin “kentsel dönüşüm projeleri” ile mülksüzleştirilme süreci TOKİ faaliyetleri arasında muhtemelen müteahhit kesim için en kârlı ihalelere denk düşmektedir.

Tablo 4: TOKİ Proje Kapsamı ve Projelerin Ekonomik Değeri (2014)

Proje Kapsamı	Proje Sayısı	Toplam (Milyon TL)
Alt Yapı ve SosyalDonatı	839	11.539
İdare Konut Uygulaması	592	10.101
Konut ve Sosyal Donatı	358	7.398
Gecekondu Dönüşüm	113	2.902
Afet Konutu	108	2.346
Tarımköy	52	350
Emlak GYO	43	5.376
Restorasyon	25	104
Müşavirlik	93	239
Toplam	2223	40.356

Kaynak: TOKİ internet sayfası, http://www.toki.gov.tr/programlar/ihale/c_sondurum.asp, ET: 15.12.2014

Türkiye’nin büyük kentlerinin büyük bölümünde, dikkate değer bir konut fazlasının olması tüm bu süreci doğrular niteliktedir (Tablo 2). Var olan konut sayısı, kentteki hane sayısı yan yana getirildiğinde konut birimi sayısı çok fazla olduğu görünür. Alt gelir gruplarının dikkate değer bölümünün kiracı konumunda olduğunu düşünürsek, bu sayıların anlamı şudur; kentlerdeki üst gelir grupları arasındaki konut sahipliği, ihtiyaçlarının çok ötesindedir. Kentlerimizin gelişmesi ihtiyaçtan kaynaklanan talepler belirlemiyor, kendi ihtiyaçlarını fazlasıyla gidermiş bir kesim için, kentsel taşınmazlar dünyası borsa gibi çalışıyor, konutlar ise hisse senedi gibi alınıp satılıyor (Şengül, 2011: 20). Bu durum hem birikim rejiminin yeni av alanı olarak gördüğü mekânda kendini yeniden üretirken yeni sınıf oluşumlarına neden oluyor.

Özetle Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki kentleşmeyle mevcut burjuvazi vasıtasıyla erişilemeyen emek rezervlerinin büyümesi sonucunda kentlerde yeni bir durum oluştu. Bu durumun kökenleri 50 yılı aşan bir iç göç süreciyle ortaya çıktı. İlk göçenlerin dönemler halinde sonradan göçenlere yoksulluğu devretmesiyle (nöbetleşe yoksulluk⁶) oluşan kent rantına el koyan⁷ yeni bir sınıf

daha çok, mekânsal sorunların daha geniş toplumsal ilişkilerin bir parçası olduğu üzerine odaklanılmalıdır ya da böylesi bir kavrayışa ihtiyaç vardır. Böylece bir mücadele biçimi olan planlamaya içkin kapitalist sınırlar zorlanabilir ve hatta belli ölçülerde aşılabilir.” Demektedir. Mukul İ, (2014) “Dağca-Bozburun Yarımadasına Ait Çevre Düzeni Planı Revizyonu Bize Ne Söylüyor?”, Birgün Gazetesi Pazar Eki, 17 Ağustos 2014.

⁶Oğuz Işık ile Melih Pınarcıoğlu’nun incelemesi olan “Nöbetleşe Yoksulluk” adlı çalışma Türkiye’de yoksulluk olgusuna, insanların yoksullukla başetme stratejilerini ve imkânlarına odak alarak bakıyor. Kitaba adını veren nöbetleşe yoksulluk kavramı, Türkiye’deki kentleşme ve göç dinamiğiyle iç içe geçen temel bir stratejiyi tanımlıyor. Yaklaşık yarım yüzyıldır yoksulların orta sınıflara terfi etmesini sağlayan bir mekanizmayı açıklıyor. Özellikle 1980 sonrası dönemde imar aflarıyla elde ettikleri kazanımları kendilerinden sonra gelen kesimlere kiralık konut olarak sunan kesimler bir süre sonra imar affına gereksinim duymadan işleyebilen bir sistem kurulmuşlar, bu sayede kısaca “nöbetleşe yoksulluk” adı verilen yoksulluğun kente daha sonra gelen kuşaklara aktarıldığı döngüsel bir sistem oluşmuştur. Nöbetleşe yoksulluk, yoksul enformal kesimlerin dönüştürme kapasitesine sahip cemaat oluşturabilme kabiliyetleri sayesinde sistemin gediklerini bularak geliştirdikleri bir yoksulluk stratejisidir. Mukul. İ. Nöbetleşe Yoksulluktan Soylulaştırmaya Tophane, Birgün Gazetesi 02 Ekim. 2010.

⁷ Kentleri artık ürünün coğrafi ve toplumsal bakımdan yoğunlaştığı yerler olarak tanımlanabilir. Buradan hareketle kentlerde, dün üretilmiş olan artığın gittikçe daha büyük miktarı bugün yeni sermayeye dönüştürüldüğü gibi, bugün yaratılan paranın gittikçe daha büyük bir bölümü dün elde edilmiş karlardan gelir. Bu, daha eskiden uygulanan şiddete dayalı birikimi artık devre dışı bırakmış gibi görünebilir. Ama “mülksüzleştirme toluyla birikim” başlangıçtaki para gücünü toplamakta önemli rol oynamaya devam eder. Hem hukuki hem hukuk dışı (şiddet, suç işleme, sahtecilik ve standart altı konut piyasasında ya da daha önemli olarak uyuşturucu ticaretinde son zamanlarda ortaya çıkmış olduğu gibi yağmacı uygulamalar türünden) yöntemler kullanılmaktadır. Hukuki yöntemler arasında, bir zamanlar ortak mülkiyete tabi kaynaklar olarak görülen şeylerin (su, eğitim vb.) özelleştirilmesi, kamu yararına istimlak yetkisinin kullanılması yoluyla varlıklara el konulması, “varlık yağması” ile sonuçlana yaygın şirket satın alma, şirket evliliği ve benzeri

görünür hale dönüştü. Toprak rantının mülkiyeti üzerinde hâkimiyet sağlayan bu sınıf, Türkiye’de siyasi İslam’ın düşünsel arka planına seslendiği kitlelerin yerelliğinden beslenmekte ve bu sınıfın kendi yerelliğini yeniden şekillendirmesiyle iktidarda kalabilmektedir. Eğer yaşanan süreç sorun olarak algılanıyorsa kentlerde çözüm ya da değişim yeni oluşacak kentsel dinamiklere ve bunun sonucunda kentlerde var olan sınıfsal yapıların ve ittifakların değişimiyle olacaktır.

3. Günümüz Kentlerini Etkileyen Dinamik: Neoliberal Yeniden Yapılanma

Kentsel ve bölgesel süreçlere ait gelecekteki gelişmelerin belirlenmesi açısından mekânsal süreçleri bir bütün içinde ele almak bir zorunluluktur. Buna göre toplumdaki her şeyin birbiriyle bir şekilde ve belirli bir hızla değiştiğinden hareketle, toplumun sadece bir parçasına ve belirli bir andaki haline bakmayıp, onu diğer parçalardan ayrı olmadığını düşünüp, durağan olmayan süreçler olarak görmek gerekir. Buradan hareketle Türkiye’deki mekânsal süreçleri anlayabilmek, zaman içerisinde farklılaşmış mekânsal süreçleri dönemlerine ayırarak irdelemek gerekir.

Bir dönemin niteliğini, birbiri ile tutarlı olan üretim biçimleri, birikim rejimi ve düzenleme mekanizmaları belirler. Bu sürecin birbiriyle uyumunun bozulması sırasında yeni bir evreye geçişin koşulları oluşmaya başlar ve yeni ekonomik gelişme evresi bu içyapı arasında yeni dengelerin oluşması ile şekillenir. Sanayi devriminden İkinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönemin belirli bir kesiminde odaklanmış büyüme evresi olduğunu, İkinci Dünya Savaşı’ndan 1970’lere kadar olan dönemde yaygın birikim biçiminin, 1970 sonrasında ise yeni odaklanmış büyümenin gündeme geldiğini ifade edilmektedir (Tickell ve Peck,1992). Bu kuramsal yaklaşımın en önemli özelliği, gelişme ve değişim sürecinin betimlenmesinde kurumsal yapılarını, üretim ve birikim süreci ile yapılan düzenlemelerin etkileşimini ele almasıdır. Yaygın olarak mekânsal gelişmelerin açıklanmasında kullanılmakta olan bu yöntem mekânsal dinamiklerin çözümlenmesini kolaylaştırmaktadır (Eraydın, 2006: 25).

Bununla birlikte mekânsal süreçleri içine alan gelişme ve değişimin betimlenmesinde kurumsal yapıların, üretim ve birikim süreci ile yapılan düzenlemelerin etkileşimine 1950’ler sonrasındaki Kapitalist dünya açısından bakıldığında, sanayileşme ve ticaret politikalarının devlet müdahaleleri tarafından yönlendirildiği, ulusal politikalar tarafından düzenlenerek sıkı bir şekilde denetim altına alınan bir sistem olduğu görülür.

Bu belirlemeden hareketle 1950-1974 arası baş döndürücü büyüme hızlarıyla geçildiği görülür. Öyle ki 1950-74 arası iktisadi büyüme yazınında ‘altın çağ’ diye nitelenir oldu. Ancak artan küresel rekabet ile birlikte kapitalizmin değişmez yasaları işlemekteydi. Üretim kitleselleşip sermaye birikimi yoğunlaştıkça kar oranlarında da kaçınılmaz düşüş boy gösteriyordu. 1960’ların ortalarından başlayarak hemen hemen bütün kapitalist dünyada sanayi karları gerilerken, altın çağın sonuna yaklaşılmakta olduğu anlaşılmaktaydı. Sermayenin ulusal sınırlar içindeki birikim temposu yeni yatırımları gerçekleştirmek için çok daha yüksek karları gerekli kılmaktaydı. Ancak sermayenin karlılığı içinde bulunduğu ulusal pazarın büyüklüğü ile sınırlı durumdaydı. Geriye tek bir seçenek kalmaktaydı: Sermayenin hızla finansal yatırım alanlarına çekilmesi ve uluslararasılaşması. Böylece ‘finansal sistemin kuralsızlaştırılması ve serbestleştirilmesi’ yeni-muhafazakâr neo-liberal politikaların temel şiarı haline dönüştürüldü (Yeldan, 2010).

Finans kapitalin uluslararasılaşması ya da yeni-muhafazakâr neo-liberal politikaların temel politikalar haline gelmesi sonucunda oluşan birikim modeli, sermayenin diğer öğelerini de kendine katarak, sermaye birikimini derinleşerek değil yaygınlaşarak, yani kazanımlar yoluyla, yutarak dünyaya yayma modelidir. Merkez ülkeler böylece kendi ülkesinde tükettiği birikim alanlarını finans kapitalin öncülüğünde tüm dünyaya yaydı. Birikim modelinin lokomotifi ABD’de finansal rantlar, sanayi karlarındaki gerilemeyi telafi etmek için kullanıldı (Grafik:2). Finans kapitalin önündeki tüm engellerin aşılması istendi. Buna kapitalizmin yahut emperyalizmin üst organları diyebileceğimiz tüm öğeler, Yani OECD, AB Komisyonu, üçüncü dünya ile ilişkilerde IMF, Dünya Bankası, daha sonraki dönemde dünya Ticaret Örgütü aracılık etti. Böylece model, saygınlık ve kaçınılmazlık söylemleriyle beslendi (Boratav, 2010: 129).

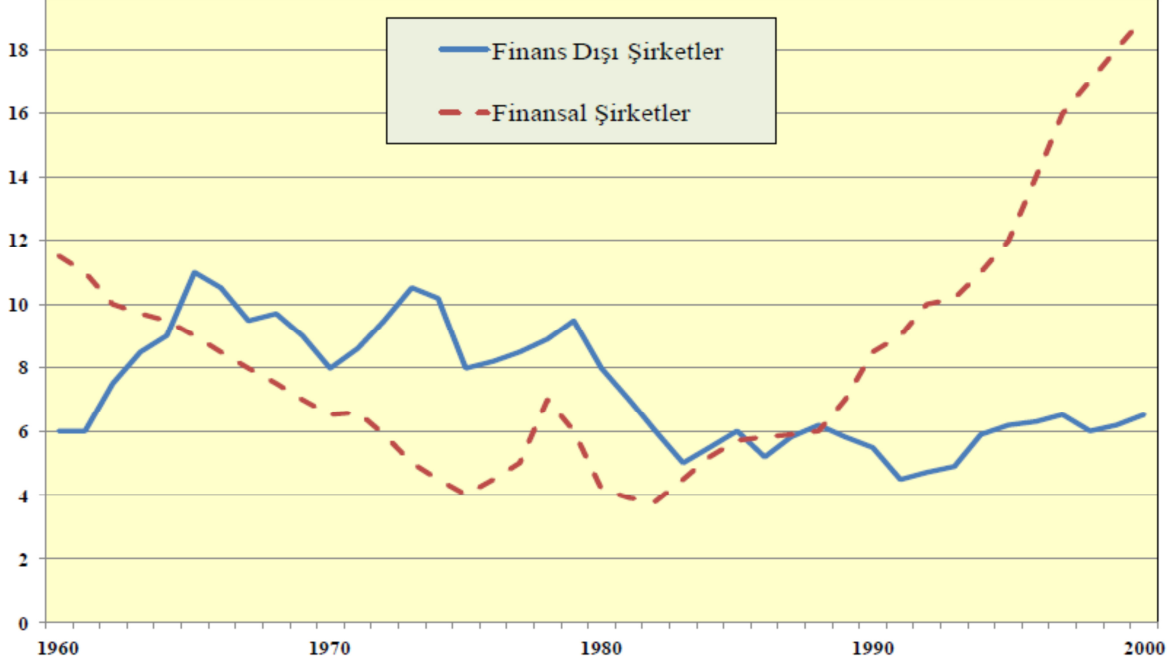
Emperyalizmin bu yayılma eğilimi, merkez ülkelerini artık çoğunlukla finansal hizmet tasarım üreten bir ekonomi haline dönüştürken, “mamul mal” üretimini giderek çevre ülkelerine bırakmaktaydı. Bu bölgelerde üretilen mallar ise, finansal değerlerin sakinleştirdiği “kâğıt”larla karşılanmaktaydı. Ancak söz konusu “kâğıt”ların dünya finans piyasalarındaki değeri ise spekülâtif davranışların körüklediği ve sanal inançların beslediği hayali değerlerden ibaretti. 2007/2008’de yaşananlar işte artık bu sanal dünyanın, “kendin söyle, kendin inan” masalından ibaret sahte değerler sistemini çökertti. “Toksik varlıklar”, “eşik altı-vasıfsız krediler” gibi sıfatlar bu dönemin ürünü oldu. Başını ABD’nin çektiği kapitalist dünya, üretim

uygulamalar, son dönem krizinde birçok insanın yaşadığı varlık kayıpları, spekülâtorlerin bugün bu varlıkları ucuz fiyata alıp piyasa düzeline karlı biçimde satmayı hedefleyerek ilave birikime çevirebileceği mülksüzleştirme biçimleri olarak görülebilir. Mukul İ. Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim: Kentsel Dönüşüm, Birgün Gazetesi 09 Haziran 2012.

sürecini sahte finansal değerlerle sürdürme gayreti içerisindeyken küresel ekonominin ticaret ve finans akımları arasındaki dengeyi yok etti (Yeldan, 2010).

1970'lerde yaşanan krize çözüm olarak ortaya atılan neo-liberal politikalar, Türkiye'de 24 Ocak 1980 kararları ile hayat buldu. Neo-liberal politikalar olarak adlandırılan bu durum, hayatın en önemli alanlarında geniş kitleler aleyhine belli düzenlemeleri içeriyordu. Bunun yanı sıra bütün temel kavramlarda olduğu gibi mekân kavramı da yeniden tanımlandı, kentler de bu tanımlamayla birlikte yeniden yapılandı, markalaşıp alınıp satılabilir metaya dönüştürüldü. Bütün bunlar merkez ülkelere kaynak aktarımı için tasarlandı. Bu da IMF ve Dünya Bankası yüksek cari açıklar vererek yoksullaşacak olan çevresel konumlu ekonomilerin yardımına koşarak, çevresel konumlu ekonomilerde üretilen katma değer giderek büyüyen parayı merkeze aktarılması esasına dayanıyordu.

Grafik 2: ABD Finansal ve Finans Dışı Şirketler Kar oranları (%)

Kaynak: Dumenil, G ve D. Levy (2004), "The Real and Financial Components of Profitability (USA 1948-2000)", *Review of Radical Political Economy*, Cilt. 36, sf. 82-110.

24 Ocak Kararları, günlük yaşamda halka sunulan hizmetlere yönelik mali destekleri, elde edilmiş sendikal örgütlenme haklarını kısa sürede imha etti. Ülke ekonomisinin kaynakları özelleştirmelerle, uluslararası mali sermayenin denetimsiz kullanımına açıldı, o zamana kadar geçerli olan 'sosyal devlet' (halkın refahından sorumlu devlet) anlayışına son verildi, sermayenin verimlilik ve rekabet ilkesine tabi bir devlet biçimi inşa edildi. Böyle bir restorasyon kolay başarılamaz. Bu yüzden bu restorasyon programını Türkiye'ye getiren 24 Ocak Kararları ancak bir askeri diktatörlüğünün eliyle uygulamaya konulabilirdi. Bir kez önceki dönemin vatandaşlık ruhu, kapitalizme, emperyalizme direniş geleneği imha edildikten sonra, postmodernizmin, insanın kendi bedensel hazlarına odaklanmaya, hakikate ilişkin tüm tartışmaları, önerileri yadsımaya yönlendiren söylemi devreye girerek, bu acılı sürece uyum sağlayacak, bunu savunacak insanı inşa etmeye başladı (Yıldızoğlu, 2011).

24 Ocak Kararları Türkiye'de neo-liberal politikalarının uygulanışının miladıdır. Uygulanan Kararları ile ülkenin tüm kaynaklarının ulusal/uluslar üstü tüm tekellere peşkeş çekilmesi, reel ücretlerin eritilmesi, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, finansal liberalizasyona geçiş, sosyal hakların tırpanlanması, kamusal malların piyasada fiyatlanması ve parasız eğitim-sağlık haklarının gaspı gibi birçok hedef belirlenip hayata geçirilmiştir.

Sermayenin tetiklediği bu süreçler ya da politik yansımalar sermaye dokusuna nefes aldırırken, bunun bedeli olarak da, insan ve doğa dokularını tahrip etmektedir. Bu gelişmelere paralel olarak, 1980'lerde devletin genelde kentleşmeye ve özelde de konut piyasasına yaklaşımında çarpıcı değişimler yaşandı. O zamana kadar konut piyasasına doğrudan müdahaleden kaçınan, kaynaklarını kentleşmeden ziyade sanayileşme için kullanmayı tercih eden, konut piyasasını kendi kaynaklarını ve çözümlerini geliştirmeye bırakan devlet politikaları, 1980 sonrasında kentlerdeki arsa ve konut piyasalarına daha çok müdahil olmaya başladı ve devletin müdahalesinin niteliği değişti.

Bu değişime artan konut talebi, konut fiyatlarındaki aşırı artış ve konut yapımı için arsa ihtiyacı gibi süreçler de eklendi. Devletin bu sorunları çözmeye yönelik gösterdiği politikalar ise, kentsel ranttan pay isteyen yeni aktörlerden gelen baskı içinde şekillendi. Bu politikalar aynı zamanda konut üretiminin

özelleştirilmesinin kamu sektörünün özelleştirilmesi süreci ile eş zamanlı olması ve devletin konut üretimini, pazarlamasını ve finansmanını piyasa güçlerine bırakması gerektiğini söyleyen Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşların neo-liberal gündemleri ile de uyuşmaktaydı. Devletin konut üretimine yaklaşımının, büyük ölçekli konut projeleri yoluyla finansman akışını arttırmayı düzenli hale getirme çabası ile oluşan mekânsal dönüşümlerin, toplumsal sınıflar, devlet, siyaset ve ideoloji düzeyinde işleyen süreç kadar mekânın kendine özgü dinamiklerinin de belirleyiciliği altında geliştiği söylenebilir.

Bunlar coğrafi üstünlükler, afet gibi tamamen doğal olabileceği gibi, örneğin kapitalist toplumla bütünleşik bir pazar ekonomisinin sonucu olarak gelişen **“eşitsiz-bileşik gelişme yasası”** gibi toplumsal olarak üretilmiş dinamikler de olabilir. Nitekim Mark Gottdiener’in da belirttiği gibi, kent/mekân, toplumsal yapı ve süreçlerin üzerinde etkileştiği bir bağlam olduğu kadar üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin de bir parçasıdır (Kaygalak, 2008: 671).

1970’li yıllardan sonra kapitalist sistemin içine girdiği krizden çıkmak içinbulduğu çözüm olan “küreselleşme”, ülkelerin sosyal, ekonomik, kültürel, hukuksal, yönetsel vb. yapılarını dönüştürme sürecine girmiştir. Dünün “sosyal refah” devletinden, düzenleyici ve girişimci devlete dönüşümü içeren bu yeniden yapılanma, neo-liberalizmin beklentilerini karşılayabilir hale getirilmeyi hedeflemektedir.

Kapitalizmin tarihi boyunca, artık-değerin bir kısmı vergilendirilmiş ve sosyal demokrat aşamalarda da, devlet hizmetindeki oran ciddi ölçüde artmıştır. Fakat son otuz yıldaki neo-liberal proje bu denetimin özelleştirilmesine yönelmiştir. Gelgelelim, bütün OECD ülkelerine ait veriler, devletin gayri safi üretimindeki payının 1970’lerden beri kabaca sabit kaldığını göstermektedir. O halde neo-liberal saldırının asıl başarısı, kamu payının 1960’larda görüldüğü gibi genişlemesini önlemek yönünde olmuştur. Neo-liberalizm ayrıca, devletin ve şirketlerin çıkarlarını birleştiren yeni yönetim sistemleri yaratmış ve paranın iktidarının uygulanmasıyla birlikte, artığın devlet aygıtı üzerinden dağıtılmasının, kentleşme sürecinin şekillendirilmesinde büyük şirket sermayelerini ve üst sınıfları kayırmasını sağlamıştır. Devletin elindeki artık oranının artırılması, ancak devletin kendisi demokratik denetim altına alınır olumlu bir etki doğurabilir (Harvey, 2009: 199).

Kamu yatırımlarındaki azalmalar ile kendini gösteren bu sürece, mekânla kurulan özel bir ilişkide ilave edildi. Bu ilişki biçimindeki amaç, öncelikle sermayeyi büyük artış getireceği düşünülen sektörler ve yeni mekânlara yönlendirerek karlılıkları arttırmaktır. Artığın devlet aygıtı üzerinden dağılmasının sağladığı imkânlar, kentleşme sürecinin şekillenmesinde ve mekânın kullanımında etkili oldu. Böylece büyük şirket sermayeleri ve üst sınıflar kayırılarak paranın iktidarı pekiştirilmiş oldu. Mekânın kapitalist ilişkiler içerisinde daha yoğun bir şekilde kullanılmasını kolaylaştıran kavramlardan biri de Dünya Bankası tarafından türetilen “Doğa Sermayesi” adlı kavramdır. Yeni sayılabilecek bu kavram, Türkiye gibi ülkelere hızla dayatıldı. Tablo:4’de gösterilen hazine adına kayıtlı taşınmazların cinslerine göre dağılımında görüldüğü gibi Türkiye’de kapitalizmin hizmetine sunulmayı bekleyen “doğal sermaye” oldukça fazladır.

İletişim teknolojilerindeki gelişmeler ile birlikte yaratılan yeni kentlere devasa yatırımlar artarken, bütün bu gelişmelerin adını da “bilgi toplumu” ve “küreselleşme” koydular. Sermayenin kar arayışları olarak tanımlanabilecek bu süreç, kentleri yeri ve ölçeği politik-ekonomik söylemin ve gündelik bilincin merkezine yerleştirdi. Böylece mekânı ölü, sabit ya da üzerinde tarihin ve zamanın geliştiği verili bir zemin olarak gören toplum anlayışları giderek bu kavrayışın dışına çıkararak kentlere, mekânsal farklılıklara ve bunların etkilerine ilgiyi arttıran gelişmelere yol açtı (Gough, 2011).

Sonuç olarak üretim tarzı, bazı toplumsal ilişkilerle birlikte, kendi mekânını (ve zamanını)örgütler-üretir. Üretim tarzı ancak bu şekilde gerçekleşir. Üretim tarzı bu ilişkileri alana yansıtır, üzerinde etkide bulunur. Toplumsal ilişkiler ile mekânsal (ya da mekânsal-zamansal) ilişkiler arasında, önceden benimsenmiş doğru bir derinlik yoktur.

Tablo 5: Hazine Adına Kayıtlı Taşınmazların Cinslerine Göre Dağılımı

Cinsi	Adet	Oran (%)	Yüzölçümü (m ²)	Oran (%)
Bina	107.851	3.87	576.171.875	0.38
Arsa	363.196	13.03	1.264.533.107	0.84
Arazi	550.646	19.76	21.062.959.435	14.05
Bağ-Bahçe	150.597	5.40	711.706.418	0.47
Tarla	1.121.003	40.22	16.699.831.787	11.14
Orman	286.110	10.27	106.345.449.157	70.96
Orta Malları	71.662	2.57	2.216.802.079	1.48
Su ve Su Ürünü Alanları	130.684	4.69	737.848.790	0.49
Maden ve Ocak Alanları	1.246	0.04	121.769.721	0.08
Deniz Dolgu Alanları	633	0.02	80.716.401	0.05
Tarihi ve Kültürel Alanlar	3.515	0.13	44.171.088	0.03
Toplam	2.787.093	100	149.861.959.858	100

Kaynak: T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Kentleşme Şurası, 2009

Kapitalist üretim tarzının, günümüzde bütün gezegene yayılan kendi mekânsal kapsamını, esin gücüyle ya da zekâsıyla daha baştan “düzenlediğini” söylenemez. Öncelikle mevcut mekânı kullanır; örneğin suyolları (kanallar, ırmaklar, denizler), sonra kara yolları ardından demiryolları inşa edilir, otobanlarla ve hava alanlarıyla devam edilir. Mekân içindeki hiçbir ulaşım aracı yok olmamıştır, ne yürümek, ne at, ne bisiklet... Yeni üretim tarzı önceden var olan, önceden şekillenmiş mekânı sahiplenmekte, yeni amaçlara göre düzenlemektedir(Lefebvre, 2014: 28).

4. Küreselleşmenin Ekonomi Politikası: Değişim Değeri Olarak Kent

Bir taşınmazın, onu kullanan kimse için taşıdığı değere dayanan ederi, kullanım değeri ve taşınmazın, pazar ekonomisinin kuralları çerçevesinde, “mal” olarak, istem ve sunum yasalarına göre belirlenen değeri ise değişim değeri olarak tanımlanmıştır (Keleş,1989). Bu tanımlar kentle ilişkilendirildiğinde, kentin kapitalist toplumsal ilişkiler içinde bir başına bağımsız, mekânsal bir birim olarak değerlendirilemeyeceği görülür.Ancak etkileşim içinde bulunduğu tüm süreçler ile yapılı çevre, kolektif tüketim, bunlar etrafında oluşan kullanım ve değişim değerinin nasıl paylaşılacağı sorunu özgün bir siyasal mücadele alanı oluşturacaktır⁸.

Emekçiyle birlikte toprak tüm zenginliklerin temel kaynaklarını oluşturur. Bakir bir haldeyken, toprak, insan emeğinin evrensel nesnesi, tüm üretimin asıl koşulu ve doğa tarafından kendiliğinden sunulan görünüşte sonsuz bir çeşitliliğe sahip bir potansiyel kullanım değerleri ambarıdır. Bu tip bir evrensel yaklaşım, ancak sermayenin başa çıkması ya da dönüştürmesi gereken koşulları ortaya çıkardığı sürece faydalıdır⁹. Yani toprağın kullanım değeri ve müstemilatı, kapitalist üretim biçimine ilişkin olarak ele alınmak zorundadır (Harvey,2008b: 411).

Bu tür bir bağlam içerisinde kentler, iki temel çıkar etrafında değerlendirilebilecek farklı projeler etrafında oluşturulmakta, yeniden üretilmekte ve dönüştürülmektedir. Bu projelerin bazı aktörleri kentsel düzeyden daha yükseklerde örgütlenmişlerdir. Bu grup çok uluslu şirketlerden, ulusal ve bölgesel ölçekte faaliyet gösteren sermaye gruplarına, merkezi yönetime kadar uzanan görece güçlü aktörleri içermektedir. İkinci bir grup ise kentsel düzeyde faaliyet gösteren yerel girişimcilerden, yerel yönetimlere ve müteahhitlere, kentsel toplumsal hareketlerden, örgütlenememiş kentliye kadar uzanan geniş, ancak daha sınırlı güce sahip bir dizi aktörü içermektedir (Şengül, 2001; 34).

Toplumsal ilişkiler tarafından üretilen mekan, kapitalizm öncesi dönemde yeryüzünün fiziki yapısının bunun üzerinde oluşan toplumsal düzeni büyük ölçüde belirlemiştir. Mekânın yeryüzünden koparılmış mekân haline dönüşmesi kapitalizmin gelişmesiyle gerçekleşmiştir, Mekan, kapitalizm yoluyla nesnelere soyutlanmasından sonra ancak toplumsal tarafından üretilir hale gelmiştir. Toplumsal olan yoksa mekân da yoktur.

İnsanlığın dünya üzerindeki uzun coğrafi tarihi farklı özelliklere sahip yerlerde kök salmış toplumsal biçimler (dil, siyasal kurum, dini değerler ve inançlar), olağanüstü zenginlikte bir sosyo-ekonomik ortam ve yaşam biçimleri mozaği oluşturmuştur. Mozağin kendisi bir palimpsesttir (Eski zamanlarda, üzerindeki yazı silinip başka bir yazı yazılmış parşömen). Tarihi eski çağlara uzanan şehirlerin yapısal ortamlarında farklı dönemlere ait farklı mimari katkılar nasıl üst üste biniyorsa, bu mozaik de kısmi mirasların bir biri üzerine çoklu katmanlar şeklinde yığılmasından ibarettir. Bu coğrafi mozaik, çeşitli insan faaliyetlerinin zamanla derinleşen ürünüdür. Yine de, coğrafi farklar salt tarihi-coğrafi miras olmakla kalmazlar sadece, şimdi vuku bulan siyasal-ekonomik ve sosyo-ekonomik süreçler tarafından daimi olarak yeniden üretilir, korunur, zayıflatılır ve yeniden oluşturulur, bu yeniden oluşum kapitalist üretim ilişkisiyle gerçekleşir (Harvey, 2008: 102). Coğrafi mozağin daima her ölçekte hareket halinde olması mekânın zaman tarafından işgal edilmesine ve kentlerin kullanım değerinden değişim değerine ulaşmasına yol açmıştır.

⁸ Değişim değeri en iyimser tanımlamayla “yabancılaşma” yı ifade eder. Kapitalistler için her şeyin pazarda bir değişim değeri vardır. Yani onlar için her şey (duygular, düşünce, bilgi, toprak, insan, çocuk, ırmaklar, dağlar, su, çiçek...) bir metadır. Bu durum Komünist Manifestoda açıkça belirtilmiştir: Burjuvazi, insanı doğal efendilerine bağlayan çok çeşitli feodal bağları acımasızca kopardı ve insan ile insan arasında çıplak öz-çıkardan, katı “nakit ödeme” den başka hiçbir bağ bırakmadı. Kişisel değeri, değişim değerine indirgedi ve sayısız yok edilemez özgürlüklerin yerine o tek insafsız özgürlüğü, “ticaret özgürlüğü”nü, kaba sömürüyü koydu.” Manifestoda belirtildiği gibi insan ile insan arasındaki ilişki salt nakit ödemeye; özgürlüklerde ticaret özgürlüğüne indirgenmiştir. Kapitalist için toprak ve insanın inşası olan kent canlıların barındığı, yaşamlarını sürdürdüğü (kullanım değeri) bir mekân değil; kendini yeniden yaratan, pazarda alınıp satılan (değişim değeri) bir metadır. Mukul İ. Eşitsiz Coğrafi Gelişme: Meta Kent, Birgün Gazetesi, 25 Ocak 2010.

⁹ Modern kapitalist dünyada her türlü mekânsal yapılanma, tüketim potansiyelini geliştirme kapasitesini geliştirme potansiyelinin etkisi altındadır. Örneğin en büyük mekân ölçeği olarak “coğrafya”nın mekânı ele alındığında, kapitalist ekonominin alışkanlığının her türlü coğrafyaya yayıldığı, bölgeler arası farklılıklar yarattığı, bu farklılığı kendi karlılığını arttırmak için kullandığı görülür. Diğer bir ölçek olarak “yer” kavramında bu değişimden etkilenir. Bugün artık kendine özgü farklılıklar barındıran yerler, kendi yakın çevresiyle değil, uzaktaki ekonomik ve toplumsal etkiler ile kurulan düğüm noktalarına dönüşmüştür. Soyut bir mekân düşüncesi olarak “uzam” da kapitalist ekonominin dayattığı bir mekân-zaman kurgusu çerçevesinde içi boşaltılmış, homojen bir niteliktedir. Toplumsal olarak algılanması ve kurgulanması kapitalist ekonominin üretim ilişkileri temelinde gerçekleşmektedir. Mukul İ. Kanal İstanbul Projesi: Sermayenin Dolambaçlı Yolları, Birgün Gazetesi 02 Mayıs 2011.

Toplumsal olan ise hızlı değişme içinde bulunduğundan belli bir yönde akıp gittiği varsayılan zamanla sıkı sıkıya ilişkilidir. Geçen zaman toplumsalda büyük değişikliklerin gözlenmesine neden olacaktır. Böyle bir söylem içinde zaman belirleyen gibi görünürken, mekân belirlenen halinde ele alınacaktır... Önde ve belirleyici olarak ele alınan mekân, yerini mekâna bırakarak ikincil hale gelmiştir. Oysa epistemolojide zaman ve mekâna ilişkin çözümler bu iki kavramın benzer nitelikte olduğunu, toplumsal olguları açıklamakta aynı biçimde kullanılmaları gerektiğini ortaya koyar. Bunlardan birine farklı bir önem verilmesi yapılan çözümlerle belli sapmalar bulunmasının bir kanıtı olarak ileri sürülebilir. Bu nedenle zaman ve mekânın birbirlerine göre üstünlüğü olmayan ele alınışlarını geliştirmeye çalışmak yararlı olacaktır... Eğer mekânın ilişkisel olduğu ve üretildiği kabul ediliyorsa, her aktörün her eyleminin üretilmiş mekândan etkilendiği ve mekânın yeniden üretilmesine katkı yaptığı söylenebilir. Aktörün ürettiği her nesne, seçtiği her yeni yer ve kurduğu ilişki yeni bir ilişki potansiyeli üretilmesi ya da mekânın yeniden üretilmesi olarak düşünülebilir (Tekeli, 2010: 83).

Günümüzde kentlerin değişik veçhelerini ve kentleri etkileyen dinamikleri bütünlüklü bir kuramsal çerçevede ortaya koyan bir literatürün oluştuğunu söylenebilir. Kentlerin mekânsal dönüşümlerini, o mekânın sahip olduğu üretim tarzı yanında, mekânın kendine özgü dinamiklerinin etkilediğini açıklayan kuramların öncülleri olan, Lefebvre, Harvey ve Castels'in yazdıklarını Kaygalak şöyle özetlemektedir.

Üretim güçleri (doğa, emek ve emeğin örgütlenmesi, işbölümü, bilgi ve teknoloji), toplumun gereksinimlerini karşılamak üzere belli bir faaliyet örüntüsü çerçevesinde siyasal, yasal ve diğer güçler yoluyla korunan bir toplumsal yapı içinde bir araya gelir. Üretim tarzı kavramı, bütün bunların yoğunlaşmış bir ifadesidir. Soyut ve kuramsal bir genelleme olarak oldukça dinamik süreçlere tekabül etmesinin yol açtığı güçlülerin yanı sıra, her bir üretim tarzının toplumların gelişimlerinin farklılığına bağlı olarak gösterdiği özgüllükler, bu kavramın oldukça geniş kapsamlı olarak düşünülmesini gerektirir. Dolayısıyla saf bir biçimde betimlenecek ve bir tarih dönemiyle özdeşleştirilebilecek bir üretim tarzı yoktur ve üretim tarzı kavramı bir ideal tip kavramlaştırması olarak düşünülmemelidir. Bütün bunlarla beraber toplumun ekonomik, siyasal ve kültürel olarak bütünleştirilmiş bir sistem olarak incelenmesini mümkün kıldığı oranda yararlı bir kavramdır. Bu yarar, "köleci", "feodal" ya da "kapitalist" üretim tarzlarından biriyle tanımlanan toplumsal formasyonların belli homojenlikler içeren, kendilerine özgü "egemen bir kentsellik biçimi" yaratmasını mümkün kılmaktadır. Böylece kentselliği ve kenti, analitik, tarihsel ve karşılaştırmalı bir yöntemle incelemek olanağı elde edilir (Kaygalak, 2008: 671a).

Tarihsel süreçleri, asıl belirleyici olan alt-yapıdaki değişim ve dönüşümlerle algılamının ve açıklamanın gerekli olduğu görüşü doğrultusunda kentlerin dönüşümüne bakıldığında, tüm bu süreçleri aydınlatılabilmek için, arz-yanlı iktisadın ve onun uygulama aracı olan küreselleşmenin ekonomi köklerine yönelmemiz gerekmektedir. Ancak bu şekilde, kentlerdeki değişime ve dönüşüme başka bir ifadeyle sanayi toplumu kentlerinden neo-liberalizmin kentlerine geçişin dinamikleri anlaşılmış olur.

Harvey'e göre, kapitalist toplumlarda kentleşme dinamikleri sermaye birikim süreçlerinden bağımsız anlaşılabilir. Meta üretimi ve tüketiminin gerçekleştiği sermayenin birinci çevriminde biriken sermayenin tekrar yatırıma dönüştürülmesinin mümkün olmadığı durumlarda, bu çevrimde oluşan aşırı birikimin ikinci çevrime aktarılması krizi çözmenin başlıca yollarından biridir. İster devlet aracılığıyla olsun ister piyasa, ikinci çevrime aktarılan kaynakların önemli bir bölümü kentsel yapıya çevreye yönlendirilmektedir. Yapılı çevreye yönlendirilen yatırımlar ise bir yandan aşırı birikim sorununu çözerken, bir yandan da yeni taleplerin ortaya çıkmasına yol açarak birinci çevrimde ortaya çıkan krizin çözülmesine yardımcı olmaktadır. Bu tür bir bakıldığında kentsel yapıya çevrenin oluşumu sermaye birikim süreçlerinden ayırmanın olanağı kalmamaktadır. Çünkü yapıya çevrenin kendisi sabit sermaye haline gelmektedir (Şengül, 2001: 20).

Öte yandan yaşanan bu süreçlerin kenti oluşturan sınıfsal yapıların mekân içindeki dağılımı ve bu dağılımın nasıl bir farklılaşma yarattığını Tekeli şöyle açıklamaktadır: Yeniden yapılan kentlerde, yükselen yeni orta sınıfların, bir barınak olmaktan çok çeşitlenen ve farklılaşan yaşam kalitesi taleplerine yanıt veren yaşam alanları oluşmaktadır. Kapıları denetlenen konut alanları, soylulaştırılan mahalleler, özel hizmet veren rezidanslar, hizmetlerin dışında özel firmalar eliyle üretilen lüks konut alanları vb. gelişmektedir. Konut alanlarında kentin ana kitlesine göre yaşanan disintegrasyon (ayırışma/küçülme) sadece kalite farklılaşması ekseninde değil, aynı zamanda inanç grupları ve etnik farklılaşmalar ekseninde de ortaya çıkmaktadır. Bilgi toplumunun kentsel mekânı, sanayi toplumunun kentsel mekânına göre daha fazla parçalanmış bir mekândır... Oysa kentte ikinci, alttakileri oluşturan, başka bir grubun da varlığı bilinmektedir. Bu grupta tabii ki homojen değildir. Kendi içinde farklılaşmıştır. Bu farklılaşma kalıbı hakkında yeterli bir bilgi birikimimiz yoktur. Bu grubu 1960'larda olduğu gibi gecekondular olarak homojenleştirici bir biçimde adlandırma olanağımız olmadığı gibi yerlerini de gecekondular olarak adlandıramaz. Bu grubun, gerek iş alanları olarak gerek konut alanları olarak kent mekânındaki

konumunu egemen grupların kentin yapılanmış dokusunda ya da yeni gelişme alanlarında kullanmadığı alanlarda, kent içinde yaşama olanakları bulduğu söylenebilir (Tekeli, 2011: 307).

Sanayi toplumunun kentsel mekânı yanında küreselleşmenin, bugün mekânda, bir dizi parçalayıcı dinamiği harekete geçirmesinin yarattığı sonuçlar ve iç içe geçmişlik, bir semtin hangi sınıfın mensupları tarafından sahiplenildiğini konutlara bakarak anlamayı gittikçe güçleştirmektedir.

Söz gelimi bir mekânsal örgü olarak gecekondular, çekirdek ailenin meşrulaşmasını kolaylaştırırken ya da modernleşme etkisi yaratabilirken, apartmanlaşma ise örneğin günümüzde getirdiği kira yüküyle çekirdek aileyi ve modernleşmeyi güçleştirdiği söylenebilir. O halde mevcut birikim rejiminin istihdam yapısı içinde, gecekondular, modern olmayan ama modernleştirici bir mimari form olarak tariflerken, apartmanı modern ama sakinlerini modern olmaktan uzaklaştıran bir mimari form olarak görmek mümkün hale geliyor. Bu anakronik durum, bugünün sermaye birikiminin dayattığı koşullar içinde, apartmanın modernleşmeden anlaşılanın aksine değerleri ve dinamikleri emekçi sınıfa dayatmasından kaynaklanmakta, yani eğer gecekondular, ithal ikameci dönemin koşulları içinde sakinlerini “modernleştiriyor” idiyse, bugünün “varoş apartmanı” sakini “tersine modernleşiyor”. Bu gariplik, Türkiye’deki kentsel dönüşümün içine yoğun bir şekilde sirayet etmiş gözüküyor (Balaban, 2009:134).

Bununla birlikte günümüzde kentleşme dinamiklerini belirleyen temel öge sanayide çalışan işçi oranının fazlalığı değildir. Kentlerde, ithal ikameci dönemin sanayisinin üretim biçimleri açısından artık yedek işgücü ordusuna ihtiyaç duyulmamaktadır. Çünkü kentsel işgücü pazarına göç yoluyla yeni katılanlar, yüksek düzeyde yetenek ve eğitim gerektiren bu işler için rekabet edebilecek durumda değillerdir. Üretim kapasitesini yeni işçileri işe alarak değil de, işgücü verimliliğini artırarak yükselen bu sektörlerde yüksek nitelikli, toplam kalite çemberleri etrafında çalışan az sayıda işçiyle üretim yapılmaktadır.

Böylece kapitalizmin çağı boyunca gelişen sanayinin işgücü talebini karşılayan kırsal göçler, ekonominin değişen talebi sonucu, kentlerdeki atıl nüfusu devamlı olarak artıran bir etkide bulunmaktadır. Kırsal alanlardan kentlere akın eden nüfusun büyük bir kısmı, iş güvencesi, yükselme, emeklilik, sigorta ve başka tür haklara sahip birinci gruptaki işlerin istihdamdaki payının düşmesine paralel olarak, genişleyen ikinci grup (enformel) işlere girmektedir. Seyyar satıcılıktan, inşaat işçiliğine düzensiz biçimde çalışan bu işçiler, günümüz kentlerinde farklılaşmış çıkarları ve gerilim noktalarını temsil etmektedir (Kaygalak, 2009: 62b).

Kentlerde farklılaşmış çıkarların ve gerilim noktalarının oluşmasının yanında, sosyal devlet anlayışından uzaklaşması, kent yönetimlerinin kentsel sorunlara yaklaşımın da beraberinde değiştirmesine yol açmıştır. Hizmetlerin özelleştirilmesi, taşeronlaştırmalar, sosyal güvenlik sisteminin kapsamının daraltılması, toplumsal çelişkilerin uzlaştırmaya çalışan bütünsel kent planlamasından, finans, tüketim ve eğlence merkezleri niteliğiyle kentleri dünya pazarında yarıştırmaya amacına hizmet eden tasarım ve projeciliğe geçilmesi “kent yönetimi” yerine “kent işletmeciliği” anlayışını gündeme getirdi. Devletin küçülmesi söylemi ile yaşama geçirilen bu politikaların kent ortamında doğurduğu en önemli sonuç mekânsal ve toplumsal kutuplaşmanın olması oldu... Kennett, ekonomik yapıdaki bu dönüşümlerin toplumsal yansımalarının, yeni toplumsal ve ekonomik dışlanma biçimleri olduğunu belirtir. Yüksek işsizlik oranları, düşük ücretli güvencesiz işlerdeki artış, konut sorunları, yerel çöküntü alanlarının (slums) büyümesi, sokak suçlarındaki artış ve giderek artan biçimde çocukları da içine alan şiddet yanlısı çetelerin belirmesi gibi sorunlar, bugün genel nitelikli olgular olarak özellikle metropollerde gözlenmektedir. Bu olgular, bolluk alanları ile kronik yoksulluğun yan yana olduğu, çoğu zaman isyan şiddetin kol gezdiği, gettolara bölünmüş bir kentsel manzara yaratmaktadır. Kent mekânlarının sermayenin kontrolü altına girmesi ve kamusal otoritenin, eşitsiz mekânsal gelişmelere müdahale olanaklarını sermaye lehine getirmeye başlaması, farklılaşma ve ayrılaşmayı sürekli olarak arttırdı. Bu süreçte, mekânsal farklılaşma ve ayrılaşmalar daha da belirgin hale geldi. Farklı toplumsal katmanların yaşamlarını sürdürdüğü mahalleler, kent içinde farklı nitelikte yaşam alanlarını, mekânsal farklılaşmayı, kent içinde kültürel bir parçalanmayı da beraberinde getirdi (Kaygalak, 2009: 64b).

Türkiye ekonomisindeki değişime, bir sanayi örgütlenme tarzı olarak fordizmden esnek uzmanlaşmaya (post-fordizm) geçildiği tezinden bakıldığında, Türkiye’de 1980 sonrasında ortaya çıkan yeni mekânsal farklılaşmalar ve kültürel yarılımların, küreselleşmenin etkisi altında geliştiğini ortaya koymaktadır. Bu anlamda mekânsal farklılaşmaları biçimlendiren, sermaye, mal, insan, bilgi ve göstergelerin ulusaşırı akışının yoğunlaşması olmuştur. Ekonominin serbestleştirilmesi ve devlet seçkinlerinin popülist müdahalesinden gönülsüzce ve yarım yamalak olsa vazgeçilmesi, kendi kendini düzenleyen bir piyasa sisteminin yerleştirilmesinin zorunlu önkoşullarıydı. Küreselleştirmeyi oluşturan akışların, piyasa olmaksızın tam anlamıyla gerçekleşmesi mümkün değildir. Mekân üretim alanında, bu koşul toprağın yasal yapılaşmaya açılması olarak somutlaşıyordu; bu da konut alanında kapitalist işletmelerin etkisinin artmasını ve buna bağlı olarak büyük inşaat şirketlerinin yükselmesini olanaklı

kılıyordu. Toprağın yapılaşmaya daha kolaylıkla açılmasının temelinde kamu görevlilerinin artan ölçüde nüfus ticaretine başvurması ve arazi kullanımına ilişkin bazı yasalardaki hükümlerin yumuşatılması yatıyordu (Keyder, 2009: 184).

Bu politikalar aynı zamanda konut üretiminin özelleştirilmesinin kamu sektörünün özelleştirilmesi süreci ile eş zamanlı olmasını beraberinde getirmekle kalmıyor, devletin konut üretimini, pazarlamasını ve finansmanını piyasa güçlerine bırakması gerektiğini söyleyen IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların neo-liberal gündemleri ile de örtüşüyordu.

Daha önceki dönemin küçük ölçekli çalışan müteahhitlerinin rekabetçi piyasasıyla karşılaştırıldığında, 1980 sonrası dönemin müteahhitleri bütünüyle farklı bir türdü. Bir düzine büyük şirket (örneğin Enka, Maya, Doğu, vb.), petrol fiyatlarının yükseldiği dönemde Ortadoğu ülkelerinde ve Libya'da üstlendikleri işler sayesinde deneyim kazanmışlar ve bu hızlı birikim temelinde, ithal ikameci dönemin ürünü olan dev holdinglerle iş hacmi bakımından rekabet edebilir duruma gelmişlerdi. Piyasada doğan fırsatlar karşısında bu holdingler de (örneğin Koç ve Alarko) harekete geçiyor, yüksek karlar vaat eden müteahhitlik işlerine giriyorlardı. Mali liberalizasyon dolayısıyla bankacılık sektörü hızla dünya piyasalarıyla bütünleştiği için, İstanbul'un inşaat sektöründe kar olanakları yatırım fonları için bir çekim merkezi oluyor ve bir yatırım balonu oluşuyordu. Yabancı müteahhit firmalar, hazırladıkları ortak girişim paketleriyle, işin bir bölümünü elde etme karşılığında dolar cinsinden kredi elde edilmesini garanti ediyordu. 1980'li yılların enflasyonist ortamında konut piyasası, siyasi yozlaşma, kapitalist gelişme ve uluslararası finansın kesişme noktasında yer alan, İstanbul'un en karlı sektörü haline geliyordu (Keyder, 2009: 185).

Günümüzde kentlerde küresel dönüşüm yaşanırken, aynı zamanda da küresel dönüşüm kadar hızlı bir çöküntü de baş göstermektedir. Kapitalist kentlerde var olan eşitsiz gelişmeler, yoksulluğun ve mekânsal çöküntülerin, kentsel yenilemeyle, eskiden burada yaşamakta olan alt gelir grubundan insanların, kent yenileme eylemlerinden biri olan soylulaştırma yöntemiyle bu alanlardan dışlandıklarını görmektedir. Küreselleşmenin kentlerde, planlamadan bağımsız yeni kent mekânları yaratarak toplumsal sınıf farklılıklarını arttıran, kentleri gerek sosyal gerekse fiziksel açıdan çöküntü sürecine iten bir yapıya neden olmaktadır.

İstanbul'da konutun ve mekân üretiminin değişen biçimleriyle ilgili olarak, İstanbul'un İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişimini üç devrede ele alan Keyder; birinci devreyi, kırdan kente göçün, eski kent merkezinin çevresinin gecekonducularla kuşatılmasıyla sonuçlandığı erken aşama olarak tanımlarken, ikinci devreyi, ulusal kalkınmanın orta sınıfın konut alanlarında farklılaşmaya yol açtığı bir ara devir olarak tanımlar. Üçüncü devreyi ise, küreselleşmenin bir dizi parçalayıcı dinamiği harekete geçirmekte olduğu bugünkü durum olarak tanımlamaktadır. Bu üç evre arasında zaman içinde birbirini izleme bakımından bir sıra olsa da, ikinci başladığında birincisi sona ermiyor; son evre ise hem çevredeki gecekondulaşma, hem de orta sınıf farklılaşması devam ediyor. Sonuçta ortaya çıkan manzarayı belirleyen de bunların bir şekilde, kontr-puanlı bir evrim göstermiş olmaları, birbirleriyle karmaşık etkileşimi olmuştur (Keyder, 2009: 171).

Günümüzde hız kazanan reformlar ile yerel yönetim sisteminin değiştirilmesi çabalarının temel gerekçesi aslında yerel hizmetler üzerindeki kamu tekelinin ortadan kaldırılmasıdır. Temel işlevleri piyasalaştırılan yerel yönetimler, yönetime katılımgerekçesi ile piyasa aktörlerinin karar süreçlerinde rol almasını sağlayarak "sivil toplum" kavramını ön plana çıkartarak, özellikle örgütsüz yoksul kesimlerin katılımını engelleyeceği bir işlev üstlenmiştir.

Kentsel yenilemenin önemli boyutta rant yarattığı bir anlamda doğrudur. Ancak sosyal iyileştirmeyi bir silah olarak kullanarak yalnızca rant amacıyla çöküntü sürecine girmiş kent parçalarını altın bir tepsi içinde yeni bir sosyal tabakaya sunmanın ve eski sahipleri buradan dışlamanın, ilkesel bazda, kamu yararı ve planlama mantığıyla bir ilgisi olmadığının da hatırlatılması gerekir. Kentsel yenilemenin amacı, hiçbir zaman, rant kaygısıyla çöküntüye sürüklenmiş alanları gerçek sahiplerini yerinden ederek yüksek gelir grubuna pazarlamak olamaz ve olmamalıdır. Nitekim Çavuşoğlu da (2000), "planlama, kent ve kent mekânına ait pazarlanabilir her şeyi küresel pazarda satmaktan daha erdemli ve insancıl modeller üretilmelidir" sözleriyle bu savı desteklemektedir. Küreselleşme olgusunu kendisi için bir fırsat olarak gören ucuz bir yenileme anlayışının başarılı sonuçlar vermesini beklemek son derece yanlış olacaktır (Özden, 2008: 151).

Öte yandan Mustafa Sönmez 16 Ocak 2012'daki "İstanbul Yağması Anadolu'yu Kurutuyor" adlı Cumhuriyet Gazetesindeki yazısında İstanbul'un kent rantı üzerinden büyümesini şöyle ifade ediyor: Sorun, belli: sermaye birikimi, artan ölçüde, Anadolu kentlerinin aleyhine, İstanbul coğrafyasında, kent rantı üstünden sürdürülmektedir, İstanbul'da bu nedenle irileşmekte (büyümektedir demiyorum), azmanlaşmakta, ülkenin bütün enerjisini soğurmakta, ama o ölçüde de sorun üstüne sorun üretmektedir. Bu talancı, yağmacı süreç, ne eşsiz bir miras olan İstanbul'un ne de Türkiye'nin hayrınadır... Plansızlık, kar uğruna kısa görüşlülük, geleceğimizi tüketmektedir. İstanbul böyle yağmaya açılırken, "iki çıplak bir hamama yaraşır" misali, "Anadolu kentlerini yarıştırma" ezberiyle de bir yere varılamaz. Sermayeyi, İstanbul'a çeken nedenleri bulup çıkarmak gerekir. O da İstanbul'un köpürtülen zehirli rantıdır. Bir örnek, durumu aydınlatmaya yetecektir. Yatırımları Manisa'da yoğunlaştıran Zorlu (Vestel), sanayi yatırımlarını

geliştirmek varken, İstanbul'da emlak yatırımlarına girişti. 2007'de, Levent karayolları arsasını Özelleştirme İdaresi'nden 800 milyon dolara aldı. 83 bin metrekarelik araziye, Siyasal iktidarın inayetiyle, 683 bin metrekarelik inşaatı, hukuku da çalınarak, dikti (oysa hak, 240 bin metrekaredir) ve İstanbul'un hem dokusuna, hem geleceğine hayrı olmayan ama kendisine devasa rant sağlayacak beton yığını neredeyse yarıladi.

Bununla birlikte aynı yazıda Sönmez (2012), İstanbul'un irileşmesini, burjuvazimiz yüksek katma değerli sanayiye yönelip uluslararası rekabete çıkma cesareti ve becerisini gösteremediğini ve kent rantına konmanın kolaylığı önüne serilmesiyle açıklayıp şöyle devam etmektedir. "Sorun, ne İstanbul'un yol ağları yönünden avantajlı olmasındadır (ki bu sonuçtur), ne merkezîyetçiliktir. Sorun, İstanbul'un kent rantını köpürtmesi, kışkırtılması, sanayi karından daha cazip hale getirilmesindedir. Öyle olmazsa, eskinin sanayicileri Eczacıbaşı, Tekfen, Boyner, Dinçkök, Akın, sanayiye Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana teşvik eden İş Bankası ve son olarak 3 emlak şirketi kuran Koç Grubu, İstanbul'un toprağına niye üşüşünler? Siz, bu holdinglerin Anadolu'da son yıllarda herhangi bir yatırım çabasına şahit oldunuz mu? Niye yapsınlar? Onları her tür İstanbul yatırımdan caydıracak, soğutacak, Anadolu'da gerçekleştirilecek üretken bir yatırıma yönlendirecek samimi, kararlı hangi çaba, teşvik, niyet var? Yüksek İstanbul rantı, İstanbul merkezli yüksek karlı finans, ithalat, özelleştirme avantajları varken, yüzlerini neden Anadolu'ya dönsünler, rekabetçi sanayicilikte niye cebelleşsinler?"

Coğrafi genişleme ve mekânsal düzenlemeler uzun ömürlü fiziki ve sosyal altyapı yatırımlarını gerektirdiği için, mekânın ve mekân ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi, kapitalizmin kriz yaratıcı eğilimini ortadan tamamiyle kaldırmaya da bir ölçüde dizginler. Zamanın bu kesitinde sonsuz sermaye birikiminin açlığını doyuracak, tamamıyla farklı bir coğrafi mekân yaratılmış olur. İşte bu süreç sermaye birikiminin tarihinde olduğu gibi, yaratıcı yıkım etkinliğinin tarihidir. Bu etkinliğin sonucunda mekân, sadece kendi başına varlığı olan bir nesne değil, kapitalist üretim tarzındaki toplumsal ilişkiler sonucunda üretilen bir meta, bu ilişkilerle yeniden üretilen ve bu ilişkileri etkileyen bir dinamik haline dönmüş olur.

Hiç kuşkusuz kentler bu dinamizmden en fazla etkilenen alanlar olacaktır. Kapitalizm, canlıların kaçınılmaz yaşam alanı olan yeryüzüne, insanın tasarısı ve inşası olan kente; satın alınan, meta karşılığı alınıp satılan yani değişim değeri olan bir malmış gibi yaklaşmaktadır. O halde kentlerin geleceğini belirleyecek olan, kentlerin somut, yaşanan bir mekân olarak, kullanım değeri etrafında mı, yoksa soyut, alınıp satılan ve üzerinden getirim elde edilen bir mekân olarak değişim değeri etrafında mı, yapılacak sorusudur.

Mekân sorunsalı, kentin ve uzantılarının gündelik hayatın sorunsallarını kapsayarak, sanayileşme sorunsalının yerini değişik coğrafyalara uzanarak değiştirir. Ama ortadan kaldırmaz; çünkü önceden var olan toplumsal ilişkiler varlığını sürdürür ve yeni problem özellikle bunların yeniden üretim problemidir. Kentlerin günümüzde var olan değişim değeri de böyle bir problemin sonucudur. Buradan hareketle kentlerin gelecekte başka limanlara yelken açarak değişebileceği söylemek mümkün olur.

Kullanılan, tüketilen ürün olan mekân, aynı zamanda, üretim aracıdır; mübadele ağları, hammadde ve enerji akışı, hem mekânı şekillendirir hem de mekân tarafından belirlenir. Bu şekilde üretilmiş olan bu üretim aracı, ne üretici güçlerden, teknik ve bilgidan ayrılabilir, ne onu şekillendiren toplumsal işbölümünden, ne de doğadan, devletten ve üstyapılardan (Lefebvre, 2014:111).

5. Dönüşüm Mekânı Olarak Kentler: TOKİ Üzerinden Kentsel Dönüşüm

Kapitalizmin tarihsel coğrafyası, gerçekten etkileyicidir. Son derece çeşitli tarihsel deneyime sahip, inanılmaz çeşitlilikteki fiziki koşullarda yaşayan insanlar, bazen ikna yoluyla ve isteyerek, ama çoğu zamanda da acımasız ve başka güçlerin zorlamasıyla uluslararası işbölümü içinde karmaşık bir birliktelikte kaynaşmışlardır. Parasal ilişkiler, dünyanın her köşesine ve özel hayatı da içerecek şekilde toplumsal yaşamın neredeyse her alanına nüfuz etmiştir. Toplumsal ilişkilerin bu radikal dönüşümü, eşit şekilde gelişmemiştir. Bazı yerlerde güçlü bir direnişle karşılaşırken bazı yerlerde buyur edilir. Ölçeği bağlamında nefes kesen ve sonuçları itibarıyla radikal mahiyette fiziki dönüşümler de, bu sürece eşlik etmektedir (Harvey, 2008b: 454).

Türkiye ölçeğinde radikal mahiyette fiziki dönüşümlere ve bu dönüşümlere neden olan kentsel dönüşüm olgusuna ve dönemlerine, dünyadaki toplumsal ve ekonomik dönüşüm süreçlerinin karşılaştırılması olarak bakıldığında, Her toplumsal formasyonun kendi özgül mekânı yarattığından hareketle bir üretim tarzından diğerine geçişin, beraberinde yeni bir mekân üretimine yol açması muhtemel kılınmıştır. Bu muhtemel kılınma yeni mekân ya da kentler yeni biçimler alırken bu biçimler aynı zamanda çeşitli mekânsal çözümler yoluyla farklı mekânsal yapılar içerisinde yeniden üretildiği görülür (Mukul, 2012b).

Öte yandan bir üretim biçimi olan kapitalizmin mekânları yeniden düzenler ve bu düzenlemeyle aynı zamanda eşitsiz ve bileşik gelişme yaratarak mekânı yeniden şekillendirmiş olur. Günümüzdeki dönüşüm süreçlerini tetikleyen birinci önemli dönüşümün 19.yy.'da sanayi kapitalizminin yoğunlaşma

gösterdiği dönemde başladığı öne sürülebilir.19. yy.'da, sanayi kapitalizminin, toplumsal, mekânsal, yönetsel ve ideolojik tezahürü olarak ortaya çıkan moderinite, ulus devletin oluşumu ve kentleşme süreçlerinin eşzamanlı ve birbirini destekleyen unsurlar olarak ortaya çıkmalarına neden olmaktadır. Bu süreçler ilk olarak batıda sanayileşen kentlerin dönüşümünde belirleyici olmuştur. İkinci önemli kentsel dönüşüm evresi, İkinci dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yeniden inşası sürecinde ve Amerika'da tıpkı fordist üretim gibi, yaygın ve kitlesel olarak üretilen ve refah devleti politikalarının da desteğiyle orta sınıflara yeni bir yaşam şekli sunan, alt kentleşme dönemidir. Erken sanayileşmiş ülkelerde, bu evrede sanayiler kent dışına atılarak geniş metropoliten alanların oluşmasıdır (Kurtuluş, 2005: 14).

Metropol alanların oluşmasıyla fordist üretim şeklinin yarattığı istihdam olanakları ve sosyal refah devleti politikaları ile giderek genişleyen ücretli kesimler, kent merkezine belirli bir uzaklıkta kendilerine yeni bir yaşam tarzı vaat ederek kurulmuş orta sınıflar kentlere akın etmişlerdir. Kentlerde yaşanan bu dönüşümün üçüncü evresi ise, kapitalizmin 1970'lerden itibaren içine girdiği krize bağlı olarak bütün dünyada üretimin mekânsal yapıların radikal olarak yeniden ölçeklendirildiği ve yapılandırıldığı küreselleşme dönemidir. Kapitalizmin krizini aşmak üzere bulunan çözümler çerçevesinde yoğunlaşan küreselleşme sürecinde neoliberal ekonomi politikalarının dünyada yaygınlık kazanması, mekânsal yapılarda doğrudan ve dolaylı olarak bir dizi dönüşümle mümkün olabilmektedir. Alt kentleşme nedeniyle cazibesini kaybederek çöküntü alanlarına dönüşen kentin merkezi bölgelerinin yeniden yapılanması, yeni kentsel dönüşüm evresinin boyutlarından birini oluşturmaktadır (Kurtuluş, 2005: 14).

Merkez ülkelerdeki kentlerin dönüşüm süreçleri çevre ülkelerde birebir aynı gelişmeleri takip etmemekle birlikte büyük oranda merkez ülkelerdeki gelişmeleri izler. Zaman-mekân bağlamında farklılaşma diye tanımlanabilecek bu süreci bir bütünün parçaları olarak düşünmek mümkündür. Örneğin merkez ülkelerde kentlerin dönüşümünü ifade eden yeni liberal yapılanmanın çevre ülkelerden biri olan Türkiye'de birebir yaşandığını söylemek mümkün olmaz. Yine Türkiye ölçeğinden hareket edildiğinde merkez ülkelerde KİPTAŞ ya da TOKİ gibi kentsel dönüşümleri düzenleyen kurumlar yer almamaktadır.

Bu itibarla yeni kentsel dönüşüm evresinin aktörlerine şöyle bir göz atıldığında görülen: son on yılda İstanbul'da başta KİPTAŞ, Türkiye genelinde ise TOKİ kentsel dönüşüm projeleri içindeki rolü ile inşa faaliyetlerinde önemli bir aktör olarak çıkmaktadır. KİPTAŞ, 1987 yılında yabancı sermaye ortaklığı ile kurulmuş ancak zaman içinde atıl hale gelmiştir. 1995 yılında dönemin Belediye Başkanı tarafından İstanbul Konut İmar Plan Sanayi ve Ticaret A.Ş (KİPTAŞ) unvanını alarak yeniden aktif hale getirilmiştir. Bir belediye kuruluşu olan KİPTAŞ'ın temel görevi "İstanbul'daki çarpık yapılaşma ve gecekondu problemlerine çözüm üretmek" olarak ortaya konmaktadır (Türkün, Ünsal, Yapıcı, 2014:120).

TOKİ'nin misyon ve işlevi eski başkanı Erdoğan Bayraktar tarafından şöyle özetlenmektedir: Alternatif uygulamalarla konut üretiminin belirli bir model çerçevesinde gerçekleşmesini sağlayarak, konut piyasasını disipline etmek; kalite sağlamlık, ucuzluk gibi hususlara dikkat ederek spekülatif oluşumlara mani olmak; özel sektörün yatırım yapmadığı ihtiyaç bölgelerinde konut üretmek; ihtiyaç sahibi ve alt gelir grubu vatandaşlara ulaşarak, kira öder gibi uzun vadelerde ev sahibi olmalarını sağlamak; nüfusun ülke coğrafyasına dengeli bir biçimde dağılmasını temin etmek; belediyelerle işbirliği yaparak gecekondu dönüşümlerini gerçekleştirmek ve böylece düzenli kentleşmeye katkı sağlamaktır (Bayraktar,2006: 208).

TOKİ'nin kuruluş sürecine bakıldığında ise 1970'lerde özel ve tüzel bir takım kooperatifler eliyle toplu konut adı altında yürütülmeye başlanan kurum İstanbul Sanayi Odası (İSO) bazı akademik çevrelerden yardım alarak, şirketlerinde üretim faaliyetinde görev alan emekçilerin barınma sorunlarını çözmek amacıyla, bu işadamları bir araya gelmesiyle kurulmuştur.¹⁰

12 Eylül 1980 darbesiyle sekteye uğrayan TOKİ'nin raporlarından yararlanan 12 Eylül yönetimi, 1981'de 2487 sayılı Toplu Konut Yasa'sını çıkardı. Yasayla özel girişimin toplu konut yapmasının önü kapanıyor yerine Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu gibi kurumların ve konut kooperatiflerinin

¹⁰ İstanbul Sanayi Odasında görev yapan ileri görüşlü bir kısım sanayici ve işadamı çalıştırdıkları işçilerin barınma sorunlarını kendi sorunları olarak görme bilincine sahiptiler. Batı ülkelerindeki işverenler şirketlerinde üretim faaliyetinde görev alan emekçilerin barınma sorunlarıyla ilgilenmeyi sosyal güvenliğin bir parçası olarak üsleniyorlardı... Türkiye'de öyle bir gelenek o yıllarda olmadığı için bu boşluk gecekondu tarafından doldurulmuştu. Gecekondu sadece Türkiye'de değil, kimi başka ülkelerde de işverenin optimal çözüm olarak gördüğü bir olguydu. Çünkü işverenin kendisine hiçbir sorumluluk düşmüyordu. O zamanki İSO Meclis Başkanı Murteza Çelikel'in öncülüğünde pek çoğumuzun isimlerini pek yakından bildiğimiz kimi iş adamları bu girişimi başlattı. Bu isimlerin bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Asım Kocabıyık, İbrahim Bodur, JakKamhi, Nejat Eczacıbaşı, Nuh Kuşçulu, İshak Alaton, Nihat Gökyiğit. Bu işadamları bir araya gelip TOKİ AŞ'yi kurdular. Yalnız kişiler değil, çoğunun temsil etmekte olduğu şirketler de TOKİ'ye kurucu oldular. Şirket sözleşmesinde amaç olarak şu görüşlere yer verilmiş: "Mesken yönünden memleketin sosyal gelişmesi için halka ucuz ve sağlam hazır tip meskenler sağlamak amacıyla kuruldu. Bunun olabilirliği için birtakım çalışmalar yapmayı gündemimize aldık. Her türlü inşaat sanayini kurmak ya da ortak olarak kurulmuş olan inşaat sanayii kuruluşlarında faaliyetlerimizi sürdürüleceğiz." Grup, çalıştırdıkları işçilerin ucuz ve sağlıklı konutlar edinebilmeleri için bir dizi araştırma başlattı. Kimi akademisyenlerin TOKİ'yle temasa geçmemiz bu nedenledir (R. Keleş, "TOKİ'ni kurucusu Prof. Keleş: 'TOKİ'nin bütün amacı rant oldu'", 08. Temmuz.2012, sendika.org).

toplu konut yapabileceklerini hükme bağlıyordu. Bu yasa 1,5 yıl yürürlükte kaldıktan sonra Turgut Özal iktidarının yürürlüğe soktuğu 2985 sayılı Toplu Konut Yasası getirildi. Bu yasa kamu ya da özel ayırımında bulunmadan ve toplu konut finansmanının toplu konut kesintileri şeklinde bütçe dışı kaynaklardan oluşturulmasını içeriyordu.

Bu süreci 1990'ların başında Türkiye'de ilk kez kent yönetimlerinin arsa üretip, o arsalar üzerinde kooperatifler kurarak oradaki büyük ölçüde düşük ve orta gelirli için ürettiği konutlarla kent mekânına girişi izledi. Buradaki deneyim daha sonra İstanbul Büyükşehir Belediyesi kuruluşu olan KİPTAŞ'a¹¹ aktarıldı. İstanbul'da çok sayıda konut üreten KİPTAŞ deneyimlerini TOKİ aracılığıyla bütün Türkiye sathına yaymaya başladı. İstanbul'da faaliyetlerine halen devam eden KİPTAŞ hakkında basında yer alan haberlere göre KİPTAŞ'ı yönetenlerin kendileri içinde konut ürettikleri iddia edildi (Mukul, 2012b).¹²

Daha sonra Sayıştay denetiminin dışında, özerk, büyük bir bütçeli kurum haline gelen TOKİ, bugün neoliberalizmin kent uygulamasının tipik örneklerini oluşturan yapılanmanın önemli bir kurumu haline geldi. TOKİ bugün artık İnşaat sektörünü şekillendiren onlara taşeron iş dağıtan piyasa aygıtı gibi davranan bir devlet kurumu haline dönüştü. TOKİ 12 Şubat 2012 sonu ile toplam 81 il, 800 ilçe ve 2246 şantiyede 524.698 konut yapmıştır. Hedef Türkiye Cumhuriyeti'nin 100.yılı olan 2023'te toplam 1.000.000 konuttur.¹³Sermaye birikimini inşaat sektöründe yoğunlaştıran mekânsal sürecin önemli bir parçası haline evrilen TOKİ kuşkusuz kendi patronlarını yaratmakla kalmadı, yapısı gereği rant, avanta ve vurgun ilişkileri de üretir oldu. İşte bu ilişkinin "**kazan kazan**" ekseninde devamlılığının sağlanması için de sanayi arsalarının, orman arazilerinin ve kamu arazilerinin, AVM, konut, otel ve yol yapımı için inşaat patronlarına hibe edilmesini gerekiyordu.

Sağlanan bu kolaylıklar TOKİ sayesinde epey genişlemiş, mali yapısının güçlendirilmesi ve genişletilen yetkileriyle TOKİ, tam bir müteahhit devletin paravan ofisi gibi çalışmıştır. Bu ofis, yandaş patronlara veya yandaş olması istenen patronlara arazi buluyor, sonucu baştan belli ihalelerle bu patronları yüklenici yapıyor ve ucuz emek, kalitesiz malzeme ile ucuza yapılan konutlar satılınca da ortaya çıkan pay bir güzel paylaşıyordu. Bunun ötesinde her yapılan AVM, metro veya yeni yol, köprü projeleri de çevresindeki arsaları TOKİ'nin yüksek değerden pazarlayacağı birer alan haline getiriyordu. Keza eğitime ve sağlığa yapılan toplam kamu sabit sermaye yatırımlarının ulaşım yapılanların üçte biri olmasının altında yatan neden de budur. Kısaca, yasa yolunu aç, kamu sabit sermaye yatırımlarıyla alanı cazip hale getir, TOKİ parsel parsel çevreyi müteahhitlere açsın. Bu sayede müteahhit-banka ortaklığından doğan Gayri Menkul Yatırım Ortakları borsada bayram yapsın, Araplar başta olmak üzere bu bayramı gören ve duyan ülke aksın.¹⁴

Bununla birlikte zaman içinde TOKİ'nin kamusal boyutunun kaybolduğunu kurumun fiili uygulamaları bakarak da anlayabiliriz. 13.12.2013 tarihli Cumhuriyet Gazetesi haberine göre; Ödemiş Süleyman Demirel Mahallesi'nde TOKİ tarafından yaptırılan 3 blok ve 6 katlı devlet hastanesinin yapımı ihalesini 10 ay önce alan Ankara merkezli inşaat firması, kaba inşaat kısmını taşeron bir şirkete verdi. 10 ay önce yer teslimi yapılarak çalışmalara başlanan inşaat 2 aydır ücretlerini alamadıkları için 3 işçi, 20 metre yüksekliğindeki kule vincin tepesine çıkarak eylem yaptı. Eylemin beşinci günde mücadelesini kazanan işçiler eylemlerine son vererek 107 saat sonra vinçten indiler.¹⁵

Bu örnek olayda olduğu gibi emek sömürsüne ve güvencesiz çalışmaya olanak veren hem yatırımcılara yönelik proje geliştirici hem konut yöneticisi hem hesap vermeyen rakipsiz bir kral olan

¹¹ KİPTAŞ, İstanbul Büyükşehir Belediyesi bünyesinde faaliyet gösteren ve İstanbullu vatandaşların konut ihtiyacını karşılamaya yönelik projeler gerçekleştiren özel bir şirket. Şirketin internet sitesinde Kiptaş hakkında bölümünde şu bilgilere yer verilmiş: Kiptaş, 1987 yılında yabancı sermaye ortaklığı ile imar planı ve mimari projeler yapmak üzere İMAR WEIDLEPLAN ismiyle kurulmuştur. 1989 yerel seçimlerinden sonra atıl hale gelerek tasfiye edilme noktasına gelmiş, akabinde yapılan 1994 yerel seçimleri sonrasında, İstanbul Konut İmar Planı Sanayi ve Ticaret A.Ş. ünvanını alarak yeniden yapılandırılmış bir İstanbul Büyükşehir Belediyesi kuruluşudur. İstanbul'un çeşitli bölgelerinde yaşanabilir ve güvenilir kentler üreten KİPTAŞ; niteliksiz ve plansız yapılaşmaları önlemenin ötesinde gelişen İstanbul'un estetik mekan vitrini olarak ön plana çıkmaktadır. Başlıca görevi İstanbul'un çarpık yapılaşmasına çözüm getirmek olan KİPTAŞ, 8 Mart 1995 yılında kuruluşunu tamamlayarak faaliyete başladı. 1995 yılından beri inşaat sektörünün önemli bir şirketi olarak faaliyet gösteren KİPTAŞ yüklediği misyonun bilincinde, İstanbul halkına hizmet vermeye devam etmektedir. 17 Mayıs 1995 tarihinde BAŞAK-HİLAL Toplu Konut Projesi'nin ilk temelini attı. Artarak devam eden konut hamleleri sonucunda kuruluşundan bugüne 63.000 konut yaparak İstanbul'a kazandırdı (www.kiptaş.com.tr, erişim tarihi 16.03.2015).

¹² Gazeteci Miyase İlnur'un haberine göre; Kiptaş koltuğu yumurtlayan tavuk gibi sahibini zengin ediyor. Yolsuzluk iddiaları nedeniyle başı ağrıyan Erdoğan Bayraktar'ın yerine 1999 yılında dönemin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Ali Müfit Gürtuna tarafından Kiptaş genel müdürlüğü görevine getirilen İsmail Yıldırım da 16 yıllık görevi boyunca çok sayıda gayrimenkul edindi. Yıldırım'ın en tartışılacak gayrimenkulleri ise kiptaş'a iş yapan Özyazıcı İnşaat'ın Torunlar İnşaatla birlikte yaptığı Nishistanbul'dan kendisi ve eşinin üzerine aldığı iki daire ile kentsel dönüşüm kapsamında Topkapı'da yapılan Merkez Evleri'nde kızına aldığı daire. Haberin devamında Yıldırım'ın diğer mülklerinin dökümü yapılırken, haberin ertesi günkü devamının başlı da "Kiptaş'ın genel müdür yardımcısı da boş durmamış" şeklinde (Cumhuriyet Gazetesi, 15-16 Mart 2015).

¹³ TOKİ İnternet Sitesi, (toki.gov.tr, erişim tarihi, 12. 01. 2014).

¹⁴ Aslı Aydın, "Ayvaz kasap hep bir hesap!" Birgün, 19.12.2013.

¹⁵ Cumhuriyet, "TOKİ'ye vinçli protesto", Ekonomi Servisi, 23.12.2013.

TOKİ'nin bu büyüklükte ekonomik hacme sahip bir kurum olarak İhale Yasası'nın dışında kalması kolayca kabul edilecek bir durum değildir. Ayrıca TOKİ'nin devlet arazilerini satış koşulları ve yöntemlerinin de şeffaf olduğu söylenemez (Perouse, 2013; 88). Kurumun inşa edilen konut ve yapıların dar gelirli konut sorununun çözümüne katkı yapıp yapmadığına bakıldığında 2000-2007 yılları arasında ev sahibi olanların oranı % 8 azalma gösterdiği görülür. Bununda ötesinde TÜİK Hane halkı Bütçe Anketi sonuçlarına göre 2002 ile 2009 yılları arasında kentlerde kendine ait konutlarda oturan hane halkının toplam kent nüfusu içindeki payı % 64'ten %55'e düştüğü görülmektedir.

Sermaye ve emeğin devasa boyuttaki yoğunlaşmaları, inanılmaz bir karmaşıklıkta metropol bölgelerde bir araya gelirken, yerküre etrafında her yere ulaşan ağlar olarak görebileğimiz ulaşım ve iletişim sistemleri de, bilgi ve fikirlerin yanı sıra maddi ürünler hatta emek gücünün görece kolay şekilde hareket etmelerine izin verir. Fabrikalar ve tarlalar, okullar, klişeler, alışveriş merkezleri ve parklar, yollar ve demir yolları, kapitalizmin emirlerine göre çıkmayan bir leke gibi ve geri dönülmez biçimde delik deşik edilmiş olan peyzajı bir arap saçına çevirirler. Öte yandan, bu fiziki dönüşüm eşit şekilde gerçekleşmemiştir. Üretken gücün devasa yoğunlaşmaları, görece olarak boş bölgelerde bir zıtlık oluşturur: Bir yerdeki sıkışık faaliyet yoğunlaşmaları, bir başka yerdeki yayılan serbest girişimle zıtlık içindedir. Bütün bunlar bir bütün olarak, bizim kapitalizmin "**eşitsiz coğrafi gelişim**" olarak adlandırdığımız süreci oluşturur (Harvey, 2000b;453).

Türkiye ölçeğinde fiziki dönüşüm ya da eşitsiz coğrafi gelişim evresinin önemli bir aktörünün karşılığı olan TOKİ eliyle kamu arazilerinin ayrıcalıklı imar kararları doğrultusunda kullanılmaya başlanmasıyla hız kazandığı ortadadır. Kentlere ve yurttaşlara büyük bedeller yükleyen bu anlayışın, şehirleri afetlere güvenli hale getirmediğini aksine bunun önünde engel teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Örneğin İstanbul'un özellikle planlı geliştiği rant getirisinin yüksek olduğu alanlar ile 2B'ler, ormanların betonla işgal edilmiş alanları, su havzaları, 1.sınıf tarım arazileri (ki bu alanların yapı topluluklarından arındırılması gerekir), yapı yasağı olan kamu arazilerinin el değiştirilerek, kentsel dönüşüme tabi tutulmuştur. Öte yandan sanayinin kentlerin dışına çıkartıldığı, sanayi karşısında hizmetler, finans ve turizm gibi sektörlerin yükselişe geçişiyle günümüzde, bir zamanların çeper mahalleleri olan gecekondular mahalleleri genişleyen kentlerin değerli arazilerine dönüşmüştür.

Ekonominin çarklarının üretim yerine arazi rantı/spekülasyonu üzerinden döndüğü günümüzde, yoksul mahallelerde yaşayan insanların damgalanarak kriminalize edilmelerine tanık olunmaktadır. Örneğin değerlendirilen arazilerine Sulukule, Tophane, Beykoz, Sarıyer, Kartal, Fikirtepe ve Küçükçekmece örneklerinde olduğu gibi sermayenin el koyabilmesi için böyle bir meşruiyet inşasına gerek duyulmuştur (Mukul, 2012b). Rant bölgeleri ile alt gelir grubu emekçileri eleştirel sorgulamanın odak noktasına konulmaktadır. Yoksulluk ve yoksunluğu sorgulamayan sistemden, düzgün bir konut politikası olamayan devletten, sosyal adaletten bağımsız olarak bölüşüm mekanizmalarınakayıp gitmektedir. Böylece, rant bölgelerindeki kentsel dönüşüm politikalarının ardındaki gerçek niyet gözden kaçır, bu politikalara meşruiyet inşası gerçekleşmiş olmaktadır.

Yeni liberalizmin kent uygulamalarının tipik bir örneğini oluşturan bu yapılanmanın ürettiği kentsellik, yer, yön ve çevre algısı taşımayan projeler üretmenin yanında, inşaat sektörünü şekillendiren onlara taşeron iş dağıtan piyasa aygıtı gibi davranmaktadır (Mukul, 12b). Kamuya ait arazilerin bedelsiz olarak aktarılması ile bu politikaların meşruiyet sağlamada önemli bir işlev üstlendiği görülmektedir (Tablo:6).

Arazinin arsızca metalaştığı ve tüm insani değerlerin ötelendiği zamanımızda, gecekondular ile alt gelir grubu emekçilerin yaşadığı yerler, rant getirisi yüksek yerlere dönüşünce (Sulukule, Beykoz, Sarıyer, Kartal, Fikirtepe, Küçükçekmece) Van depremi öncesi gündemde olan ancak deprem sonrası meşru bir zemin oluşumunu perçinledi. Bu ortamda yeni kentsel dönüşüm yasası çıkarıldı.¹⁶ Bu yasa çalışmalarına ya da yasaya karşı çıkmak, kalkınmaya karşı çıkan, devlet yatırımlarını engelleyen bir anlayışa medya desteğiyle mahkûm edildi. Oysa karşı çıkılan TOKİ uygulamalarında görüldüğü gibi, bir yerinden etme sürecinin oluşmamasını sağlamaktır.¹⁷

¹⁶ 7.2'lik Van Depremi sonrasında gündeme gelen ve 6 aylık sıkı bir çalışma sonrasında hazırlanıp geçtiğimiz hafta Meclisten geçen, kamuoyunda kentsel dönüşüm olarak bilinen 'Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Kanun Tasarısı' ile birlikte Türkiye genelinde 20 yılda 14 milyon konutun elden geçirilmesi planlanıyor. Dönüşüm öncelikli olarak riskli alanlar olarak görülen Avcılar, Zeytinburnu, Ümraniye ve Pendik ilçelerinden başlayarak ülke geneline dalga dalga yayılacak. Dönüşümün Türkiye'ye maliyetinin 350- 400 milyar dolar olması beklenirken, bu rakamın 100 milyar dolarlık bir bölümü ise İstanbul'a ait olacak. Yaşanacak olası bir depremde can ve mal kaybını en aza indirmek ve ülke genelindeki çarpık yapılaşmaya son vererek sosyal yaşam alanları oluşturmak için atılan bu hayati dönüşüm seferberliği vatandaşın aklını da karıştırıyor(Milliyet.com.tr.ErişimTarihi,25.12.2014).

¹⁷ TOKİ'nin dönüştürmek istediği alanlardan biri olan Küçükçekmece Kanarya Mahallesinin Küçükçekmece Gölü manzaralı mahallenin ilk yerleşimcilerine 1965'de bölgenin hazine arazisi olduğu yolundaki açılan dava sonucunda bölgenin oturanlara ait olduğu kararı çıkmasına rağmen 2006'da ilk işgaliye bedeli geliyor ve bu bedeli mahallelinin ödemesi isteniyor. Kentsel Dönüşüme karşı kurdukları

Tablo 6. Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'na 12.12.2003 Tarihinden İtibaren Yapılan Bedelsiz Devir İşlemleri

Yılı	TOKİ'ye Bedelsiz Devredilen Taşınmazlar		Kıymet Takdiri (YTL)
	Adet	Yüzölçümü (m ²)	
2003	30	962.152,14	7.619.987,44
2004	1,235	18.996.006,89	161.129.022,48
2005	513	20.895.439,00	283.354.295,71
2006	726	40.134.247,00	1.223.374.009,99
2007	475	17.723.787,88	761.449.238,14
2008	622	28.189.760,56	1.378.556.871,63
TOPLAM	3,601	126.901.393,47	3.815.483.425,39

Kaynak: T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Kentleşme Şûrası, 2009

Öte yandan merkezîyetçiliğin boyutları İkinci Dünya Savaşı sonrasında Britanya ve Almanya örneklerinde bile bu düzeyde olmamıştır. Dahası günümüzdeki farklı kurumsal pratikleri devreye sokan farklı örneklerde de bu tür bir merkezîyetçilik eğilimi göremiyoruz. Örneğin, Birleşik Devletlerde (ABD) Federal Konut İdaresi (Federal Housing Administration; FHA) konut kredisi arzını kolaylaştırma ve kredinin dağıtımında müstakbel konut sahibini koruyan düzenlemeler getirme adına konut piyasasına müdahale ediyor ve kamu kaynaklarını kendi seçtiği müteahhitlere dağıtmaya soyunmuyor (Balaban, 2014: 2).

Türkiye’de 2004 yılından itibaren özellikle eski gecekondu bölgeleri için gündeme gelen “kentsel dönüşüm” programı, yasal olarak 2004 yılında “Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu” ile Ankara’da başlamasına rağmen bu politikanın “başkenti” İstanbul olmuştur. Büyükşehir Belediyesi Mesken ve Gecekondu Müdürlüğü tarafından İstanbul’da “Kentsel Dönüşüm Projesi” ne başlandığı haberlerinin duyulmaya başlaması ile kanunun muhatapları da bir nebze öne çıktı. Bunlar eski gecekondu bölgeleri idi ama aynı zamanda Armutlu ve Gazi Mahallesi gibi politik kimlikleri veya Sarıgöl gibi marjinalize edilmiş olan sosyal kimlikleriyle bilinen mahallelerdi. Buralarda 1500 gecekonduyun yıkımına başlandığı haberleri ile dönüşümün yıkımla olacağı da hissedildi. Mesken ve gecekondu Müdürlüğü’nün 2003 yılında yaptığı araştırmaya göre kent genelinde toplam 85 bin 423 gecekondu bulunduğu bilgisi ile bu girişimin kapsamlı olacağı da duyurulmaktaydı. TOKİ başkanına göre kentsel dönüşümün yapılacağı alanlar iki başlıkla gerçekleştirildi: Birincisi bu alanlar suçun ve terörün kaynağı olarak tanıtıldı. İkincisi, göç ve buna bağlı ekonomik nedenler idi. İstanbul’a yoksul kesimin göçü engellenmeliydi (Şen, 2010: 318).

Bu bağlamda projelere ilişkin planlamanın ve finansman dağıtımını Başbakanlık denetiminde devam etmekte ve bu merkezîyetçi yapı halkın karar alma süreçlerinde rol almasını engellemektedir. Öyle ki inşaat projelerinin nerede, ne şekilde ve kim tarafından gerçekleştirileceğine dair verilen kararlar, şeffaflığını yitirmiş durumda. Örneğin, TOKİ hasılat paylaşım sözleşmelerinin nasıl hazırlandığına ilişkin ortada bir muğlaklık olduğu iddia edilmektedir (Gülhan, 2011: 32).

Bu sayede, hükümet projelerin ihale ve inşaat sürecinde bir müteahhit şebekesini oluşturabiliyor. Bu şebekede ihaleler sayesinde sağladığı istihdam vb. yerel siyaseti hükümet lehine şekillendirmeye çalışıyor. Bu nedenle oluşan patronaj şebekesinin iştiğal ettiği faaliyetlerinin hacmi (Tablo:4) önemli bir soru olarak karşımızda durmaktadır (Balaban, 2014: 2).

İlk kentsel dönüşüm uygulamaları Ayazma (Küçükçekmece) ve Sulukule gibi toplumun her açıdan “en alttakiler” inin yaşadığı yerlerde başladı. Ayazma zorunlu göç ile kente gelmiş Kürt yerleşimcilerin çoğunlukta olduğu bir yer iken Sulukule ise Roman yerleşimcilerin yaşadığı bir yerdi. Kentsel dönüşüm, TOKİ’nin mülk sahipliğine dayalı herkese konut edindirme kampanyası biçiminde gelişse de zamanla ciddi bir tehdit oldu. Bu tehdit sadece kentlerdeki dönüşüm projeleriyle oluşmadı aynı zamanda tarımdaki yapısal dönüşümler ile tarım toprakları da benzer bir tehdidi yaşamaktadır (Şen, 2010: 318).

Kentlerde gözlenen her dönüşümü genel dönüşümün özel koşullarda ortaya çıkan bir görüntüsü olduğunu söylenebilir. 1980’lerle birlikte kentler, üretim mekânları olmaktan tüketim mekânları olmaya evrilmesiyle küresel ekonomi içinde finans ve hizmet sektörü en önemli kazanç alanı oldu. Mekânın dönüşümünü hızlandıran bu süreç kentlerde sunulan hizmetlerin sermaye ve insan çekmede kullanılan en önemli araç konumuna geldi. Kentlerin bütün olanaklarını, bu arada geçmişinin de yeniden devreye sokularak farklı biçimlerde pazarlanı hale geldi. Aynı zamanda şehirlerle de yarışır duruma getirilmiş oldu.

Bu dönüşüm ile birlikte, seçkinleştirme¹⁸, koruma, yenileme, yeniden yapılandırma, yeniden canlandırma gibi süreçler gündeme gelmeye başladı.¹⁹

dernekle bu sürece direnmeye çalışan Kanaryalılar “belediye Kanaryalıları hazine denizden kurtarıp, TOKİ’ye teslim etme peşinde” olduğunu söylüyor. Ayrıntıları için (Mukul İ. “TOKİ’nin Kucağına İtilen Mahalle: Küçükçekmece Kanarya”, 13. Ekim 2012 Birgün Gazetesi).

¹⁸N. Uzun “Kentsel Dönüşümde Yeni Bir Kavram: Seçkinleştirme” adlı çalışmasında bu kavramı şöyle açıklamıştır: “Gentrification” sözcüğünün dilimizdeki kelime karşılığı soylulaştırma’dır. Ülkemizde yapılan çalışmalarda da bu süreci tanımlamak için farklı karşılıklar kullanılmıştır. Kentsel koruma ile ilgili çalışmalarda Zuhâl Ulusoy (1995,97) ‘burjuvalaştırma’ diye tanımlarken Çağlar

Öte yandan TOKİ finanse ettiği çok sayıda konut projesi, geniş bir müteşebbis kesimi hükümetin iktisaden kontrol altında tutmasına ve yerel ölçekte gelişebilecek toplumsal ve siyasi muhalefeti bu kesimden aldığı destekle bastırılmasına yardımcı olmaktadır. Böylece iktidar partisi ve müteşebbisler arasında patronaja dayalı ilişkilerin hacmi genişledikçe siyasi iktidarın otoriterleşme eğilimini güçlendirmektedir. TOKİ'nin inşaat projelerinin nerede ne şekilde ve kim tarafından gerçekleştirildiğine dair verilen kararlar şeffaf olmadığı için söz konusu projelerin ihale ve inşaat sürecinde bir inşaat şebekesini oluşturabiliyor. Bu şebeke de ihaleler sayesinde sağladığı istihdam vb. yerel siyaseti hükümet lehine şekillendirmeye çalışıyor. Bu nedenle patronaj şebekesinin işgal ettiği faaliyetlerin hacmi hem ekonomik olarak hem de siyasi olarak çok önemli olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak AKP döneminde yoğun bir biçimde mekânın yeniden üretimi olarak yapılan düzenlemeler sermaye birikim rejimi haline dönüştü. Birikim rejiminin TOKİ eliyle palazlanmasında inşaat sermayesinin rolü çok büyük oldu. Bu büyük oranda kamu arazilerini kullanma yetkisi ile birlikte Arsa Ofisi'nin TOKİ'ye devredilmesiyle oldu. Sözün kısası TOKİ mekânı arsızca metalaştırmak için elinden gelen her şeyi yaptı, böylece nevi şahsına münhasır bir birikim rejimi oluştu. Bugün Türkiye'yi sarsan yolsuzluk ve rüşvet operasyonunun bir ayağının da TOKİ ile iş yapan müteahhitlere, bakanlara ve belediye başkanlarına dayanması olağan kabul edilmelidir²⁰. TOKİ başkanının belirttiği ve 2015 hedefleri arasında gösterilenve yeni yapılacak konutların % 40'ını oluşturan kentsel dönüşüm projeleri kaynaklı konutların büyük şehirlerde özellikle kent rantından nasibini alan arsaların ya da deprem riski raporlarla onaylanan binaları içeren projelerin arsa sahipleri tarafından paylaşılması gereken kent rantını müteahhitlerin almasına yol açan uygulamalara TOKİ'nin de ortak olması anlamına gelmektedir.²¹

Keyder 'mutenalaşma' sözcüğünü gentrification'a karşılık olarak tercih etmiştir (Keyder, 2000). Zeynep Meray Enil (2000: 47) ise 'soylulaştırma' terimini kullanmayı tercih ederken süreç için, "(...) 'soylulaştırma' salt konut piyasasında gözlenen dar kapsamlı, romantik veya nostaljik eğilimlerin bir sonucu olmaktan çok, daha geniş kapsamlı bir olgunun yani kent merkezlerinin sınıfsal anlamda yeniden yapılanmasının konuta ilişkin bir boyutudur" demektedir. Yapılan diğer çalışmalara baktığımızda, gentrification'a karşılık olarak 'soylulaştırma' kelimesinin daha yaygın olarak kullanıldığını görmekteyiz (İslam, 2003; Kentsel Araştırma Gönüllüleri, 2003; Özden, 2001). Bu çalışmalardan birinde (Özden, 2001) soylulaştırma tanımı "Sosyo-kültürel açıdan bozulmuş, çöküntüye uğramış, dolayısıyla fiziksel çevresi de bozulmuş alanlarda, özellikle de tarihi kent parçalarında kullandığım sosyal ve mekânsal yenilenme ise bir terim olmaktan çok süreci tanımlamaya yönelik olmuştur (Uzun, 2000, 2002). Bunun da geçerli bir çözüm olduğu söylenemez. Ancak, kanımca tartışılmakta olan bu dönüşümü ifade ederken diğer alternatiflerden daha iyi olduğu için 'soylulaştırma' kelimesinin kullanılması ve hatta Türkçe yazında yerleşmeye başlaması sürecin anlaşılmasını engelleyerek "gecekonduların soylulaştırılması" gibi tamamen yanlış kullanımların benzerlerinin zaman içinde artmasına yol açmıştır. Ayrıca 'soylu' kavramı kullanıldığı zaman tanımlı, belirli bir grup aklı gelmektedir, oysa sürecin artık soylu sınıf ile bir ilgisi olmadığı da görülmektedir. Bununla birlikte Türk toplumunun yapısında 'soylu sınıf' da zaten bulunmamaktadır. Bu durumda 'soylulaştırma' kelimesinin kullanılması durumunda sürecin içeriğinin tam olarak anlaşılması veya sorgulanması geri planda kalmaktadır. 26-27 Mart 2003 tarihinde Ankara'da yapılan KBAM, Kentsel ve Bölgesel araştırmalar Ağı 1. Çalışma Grubu Toplantısı'nda ise Ayla Eraydın tarafından 'seçkinleştirme' sözcüğünün daha iyi bir tercih olacağı dile getirilmiştir. Kanımca da 'seçkinleştirme' bir taraftan süreç ile ilgili ipuçlarını verirken bir taraftan da dilimizde çok yerleşmiş bir kavram olmadığı için araştırmayı ve sorgulamayı mümkün kılmaktadır. Bu nedenle bu yazıda da seçkinleştirme sözcüğü kullanılmaktadır.

¹⁹ Kentsel dönüşüm adı altında yürütülmekte olan uygulamalar, özünde birçok yerleşim yerinin tahliye edilmesine yol açan, yerleşim sakinlerinin proje sürecine taraf olarak katılmasına imkân vermeyen ve yerleşim yerlerini kapalı karar alma süreçlerinde alınan kararlarla yıkılan bölge halkını zorla tahliye eden uygulamalardır. Bu süreç düzenlenen mekânların üst gelir gruplarına pazarlanarak kamu ve özel sektör kesimlerinin kar etmesini, toplumun alt kesimlerine ise göstermelik çözüm önerileriyle ucuz konut edindirme ve zorla evlerinden çıkarılan insanlara da üzerlerinden rant sağlanmasına rağmen örneğin TOKİ'ye on beş-yirmi yılına borçlandırılmasını kapsamaktadır. Başka bir ifadeyle bu süreç kapitalizmin mülksüzleştirme yoluyla birikim sağlama sürecidir (Mukul İ. Kentsel Dönüşüm: Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim, Birgün Gazetesi, 14. Aralık 2009).

²⁰ Bütün bu TOKİ karşıtı eleştirel yazına karşın yeni TOKİ başkanı Ergun Turan'ın "TOKİ 12 yıl sonra politika değiştiriyor" başlıklı habere göre TOKİ'nin yeni politikası şöyle özetleniyor: " Geç teslim, eksik ve kusurlu işler dosyası her geçen gün büyüyen, malzeme kalitesi eleştirilen TOKİ, konut politikasında değişikliğe gidiyor. İnşa ettiği bloklarla birçok kentin dokusunu değiştiren ve tek tiplendiren TOKİ, bundan sonra her kent için farklı proje geliştirecek. Her kent için farklı konut projelerini hayata geçirmeye çalıştıklarını dile getiren TOKİ başkanı Ergun Turan, 'Hiçbir şehirde en yüksek binalar TOKİ'nin yaptığı konutlar olmayacak. Genel disiplin olarak yatay mimariye benimsiyoruz. Bir eleştiri var, 'yatay mimariye geçilince yeşil alanlar daralacak diyorlar' Ancak öyle değil. Biz şehir merkezlerinde yüksek mimariye karşıyız. Daha düşük katlı mimari projeleriyle yaşam alanlarını genişleteceğiz dedi. 2015 yılında 50 bin konut inşa edeceklerini, bu konutların % 40'ının kentsel dönüşüm projeleri kaynaklı olarak gerçekleştirileceğini ifade eden Turan, Esnafla vatandaşların bir arada yaşadığı, caddesi, meydanları, bir kültürleri olan mahalleleri inşa edeceğiz dedi" (15.02.2015 Sözcü Gazetesi).

²¹ Cumhuriyet Gazetesinin "İstanbul'da inşaatlar deprem riskli alanlarda" başlıklı haberine göre; Japonya İşbirliği Ajansı'nın (JICA) deprem risk haritası ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın ilan ettiği "Kentsel dönüşümüne temel olan riskli alanlar" haritasının yüzde 72,9 örtüşmediği ortaya çıktı. 2012 yılında çıkarılan ve kentsel dönüşüm yasası diye bilinen 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun'a bakıldığında ise Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın ilan ettiği riskli alanların örtüşmediği belirtildi. Bakanlığın raporunda, en riskli tespit edilen yerlerin değil, az riskli ilan edilen alanların dönüşümü için kolların sıvandığı görüldü. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı 2. Derece deprem kuşağında yer alan Esenler, Gaziosmanpaşa, Bağcılar ile 3. Derece deprem kuşağında yer alan Sarıyer'de riskli alanlar belirleyip ilan ederken; 1. Derece deprem kuşağında yer alan, yani en riskli kategorisine giren Beylikdüzü, Bakırköy, Bahçelievler, Zeytinburnu, Fatih, Ümraniye, Ataşehir, Maltepe, Sancaktepe, Tuzla, Pendik gibi ilçelerde riskli alan çalışması ya hiç yapılmamış ya da yok denecek kadar az yapılması dikkat çekti (Cumhuriyet Gazetesi, 07. 03.2015).

Tablo 7: TOKİ Proje Kapsamı ve Projelerin Ekonomik Değeri (2014)

Proje Kapsamı	Proje Sayısı	Toplam (Milyon TL)
Alt Yapı ve Sosyal Donatı	839	11.539
İdare Konut Uygulaması	592	10.101
Konut ve Sosyal Donatı	358	7.398
Gecekondu Dönüşüm	113	2.902
Afet Konutu	108	2.346
Tarımköy	52	350
Emlak GYO	43	5.376
Restorasyon	25	104
Müşavirlik	93	239
Toplam	2223	40.356

Kaynak: TOKİ

Bu durum TOKİ projelerinin illerdeki konut ihtiyacıyla örtüşmemesine neden olmakta, konut açığı olan yerlerde yeterli konut üretilmezken, toplam konut üretimi fazla olan illerde arzın fazla olmasına ve ihtiyaç fazlası konut artışına neden olmaktadır. Böylece konut fazlası olan kentlerde konut üretimi devam etmektedir.

TOKİ 2002-2013 yıllarında inşa ettiği konutların % 85,4'ünü "Sosyal Konut" kapsamında üretse de bu üretilen konutlar kentlerdeki ev sahibi oranını arttırmadı, tam tersine düşürdü²². Bu durumun nedenleri olarak, TOKİ tarafından inşa edilen konutların düşük gelirli insanların gelirlerini aşırması ile sosyal konut olarak üretilen konutların orta ve üst gelir gruplarına bir yatırım aracına dönüşmesine yol açması gösterilebilir. Özetle, iki grup TOKİ projelerinden nemalanmakta. Bunlardan birincisi, TOKİ'nin sağladığı finansmanla sübvans edilmiş ödeme koşullarından orta ve üst gelir grupları. Düşük nüfuslu illerde yerel eşraf bu projelerden özellikle nemalanmakta ve TOKİ konutlarını bir yatırım aracı olarak kullanmakta. Bu kaynak aktarımı TOKİ projelerinin bir patronaj gerçi olarak kullanılmasına müsaade etmekte. TOKİ projelerinden nemalanan ikinci grup ise diğer türlü piyasa risklerine maruz kalacak ve TOKİ'nin finanse ettiği türde projeleri ile gerçekleştirme kabiliyetine sahip olmayan müteahhit müteşebbislerdir (Balaban; 2014: 4).

Tablo:7'de görüleceği üzere 2.000 üzerindeki projeyi binin üzerinde firmanın yürütüyor olması ve mevcut projelerin çoğunluğunun küçük ölçekli toplu konut projeleri olması, mevcut konut projelerinin %70'i 500'den az daireye sahip olması çok sayıda üstlenici ve alt üstlenicinin ülke sathına dağılarak (Tablo:8), kamu kaynaklarından beslendiklerini göstermektedir. Bu bilgilerin ışığı altında TOKİ'nin geniş bir müteahhit şebekesinin kurulmasında kullanıldığını ve "sosyal konut" idealinin bu patronaj stratejisine alet edildiğini iddia etmek mümkün. Bu patronaj şebekesi, sadece konut ve genel olarak mamur çevre üretimi sürecinde müteahhitlere kaynak aktarımı ile değil, özellikle küçük kentlerin ticaret hayatında ağırlıklı olan eşrafın kent rantı üretebilmesi ve bu ranttan nemalanmasını sağlayarak genişletmektedir (Balaban, 2014:6). Söz konusu olan durum, piyasa süreçleri ve halkın karar alma süreçlerine katılımını etkileyen etkin bir patronaj mekanizmasını içerdiğini söylenebilir.

Öte yandan piyasa süreçleri ile halkın karar alma süreçleri arasında çatışma alanlarının oluşması doğal gözüküyor. Yerel ölçekte bu türden çatışmaların yaşanmakta olduğunu kentsel dönüşüm uygulama alanlarında gözlemliyoruz. Örneğin İstanbul'da yaşanan "Gezi Direnişi" böyle bir direncin tezahürü sonucu olduğu hakkında yoğun bir külliyatın varlığı söz konusudur.²³

Bir başka örnek de İstanbul'da kentsel dönüşüm projeleriyle yıllardır evlerinin yıkılacağı, mahallelerinden kovulacağı korkusuyla yaşamak zorunda bırakılan Sarıyer'de yaşayanlarla ilgilidir. Sarıyer'de dört mahallede örgütlenerek yaşadıkları yerlerin, hangi kurum ve kişilere ait olduğuna bakılmaksızın mahalle kooperatiflerine topluca devredilmesini istiyorlar. Kurulan bu mahalle kooperatifleri, kentsel dönüşüm projeleriyle yaşadıkları yerlerden edilmek istenen tüm insanlara yeni bir model sunarak, kooperatiflerde, mahallede yaşayan herkesin söz sahibi olmasını hedefliyor.

22 Ocak 2012'de toplanan Sarıyer Mahalle Dernekleri ve Kooperatiflerinin "Çözüm Bizde" toplantısının sonuç bildirgesinden bazı başlıklar şöyle: Mahallede yaşayanların rızası alınmamış hiçbir projenin uygulama şansı yoktur. Çözüm önerimiz açık ve nettir. Yerleşimlerimizin üzerinde bulunduğu

²² TOKİ İnternet Sitesi, 10. 03. 2015 tarihinde erişildi.

²³ Bkz. (İ. Mukul, "Asi Şehir İstanbul ve Gezi Direnişi", Birgün Gazetesi, 11 Haziran 2013, "Taksim Gezi Direnişinden Kentsel Praksis'e Doğru", Birgün Gazetesi, 22 Haziran 2013, "Kent Hakkı: Ev Kira Ama Semt Bizim", Birgün Gazetesi, Pazar Eki, 19 Ocak 2014).

arsalar, hangi kurumlara ve kişilere ait olduğuna bakılmaksızın mahalle kooperatiflerine topluca devredilmelidir. Bu çözümün gerçekleşmesi için, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi ve Sarıyer Belediyesi sorumluluklarını yerine getirmelidir. Tercihlerini üç-beş kişinin rantçı emellerinden değil, mahallede yaşayan biz halktan yana kullanmalıdırlar. Depremsellik bahanesiyle önümüze getirilecek ve bizlerin mahallemizde sağlıklı, güvenli bir ortamda yaşama hakkımızı hiçe sayan uygulama ve projelerin karşısında olduklarını belirtmişlerdir. Bu tür örnekler ve mücadele biçimleri kentleri nasıl bir gelecek beklediğine dair ipuçlarını ortaya koymaktadır.

Tablo 8: TOKİ'nin Türkiye Genelinde Uyguladığı Projelerin İllere Göre Dağılışı (2015)

Şehir	Uygulama	Şehir	Uygulama	Şehir	Uygulama
Adana	55	Edirne	21	Kütahya	49
Adıyaman	25	Elazığ	27	Malatya	42
Afyon	33	Erzincan	43	Manisa	29
Ağrı	30	Erzurum	44	Mardin	20
Aksaray	11	Eskişehir	24	Muğla	12
Amasya	16	Gaziantep	33	Muş	9
Ankara	240	Giresun	17	Nevşehir	25
Antalya	25	Gümüşhane	18	Niğde	28
Ardahan	9	Hakkâri	18	Ordu	22
Artvin	10	Hatay	27	Osmaniye	17
Aydın	14	İğdir	9	Rize	21
Balıkesir	34	Isparta	23	Sakarya	31
Bartın	5	Mersin	27	Samsun	30
Batman	34	İstanbul	222	Siirt	9
Bayburt	10	İzmir	50	Sinop	6
Bilecik	15	Kahramanmaraş	14	Sivas	35
Bingöl	41	Karabük	14	Şanlıurfa	49
Bitlis	25	Karaman	12	Şırnak	15
Bolu	29	Kars	20	Tekirdağ	18
Burdur	12	Kastamonu	13	Tokat	20
Bursa	53	Kayseri	34	Trabzon	57
Çanakkale	19	Kırkkale	18	Tunceli	21
Çankırı	19	Kırklareli	6	Uşak	17
Çorum	16	Kırşehir	23	Van	87
Denizli	27	Kilis	6	Yalova	8
Diyarbakır	41	Kocaeli	41	Yozgat	29
Düzce	24	Konya	71	Zonguldak	19
				TOPLAM	2472

Kaynak: TOKİ İnternet Sitesi

Sonuç

Bir mücadele ve müzakere alanı olarak kentin her gün ve kentte yaşayan insanlar tarafından yeniden yapılıyor olması kenti olmuş bitmiş bir coğrafi mekan olarak görmememizi gerekli kılar. Dolayısıyla kentsel dönüşüm projeleri tıpkı kente alınan diğer kararlar gibi o kentte yaşayanlarla birlikte geliştirilmeli ve karar mekanizmalarında kentte yaşayan halkında görüşlerine başvurulmalıdır. Eğer bu yapılmazsa kenti "üretme" ve kentte nasıl yaşanacağı hakkı ve kente ilişkin söz söyleme hakkı kentte yaşayanların elinden alınmış olacaktır. Bu itibarla kentsel dönüşüm meselesi bir avuç karar alıcının karar verme süreçlerine bırakılmayacak kadar önemlidir.

Kentte yaşayan herkesin gündelik deneyimleri, yaşadığı evren, kişisel alışkanlıkları ve siyasi ufkunu kentin kendisi belirler, Robert Park'ın deyimiyle "kent, insanın içinde yaşadığı dünyayı yeniden yapma, gönlünün çektiği biçime daha fazla getirme yönündeki en başarılı girişimdir. Fakat kent insanın yarattığı dünyaysa eğer, bundan dolayı içinde yaşamaya mahkûm edildiği dünyadır da. Dolayısıyla, insan kendini yaparken, dolaylı olarak ve yaptığı işin doğasını açıkça anlıyor olmaksızın, kendini yeniden yapmıştır"

Kentlerde gecekondular ya da 90'ların tabiriyle varoşlarda yaşayan insanlar kır ve kent kültürü arasında kalanlar ve özellikle İstanbul'a köy kültürünü taşıyanlar olarak görüldüler. Aslında elitizm içeren bu yargılama biçimi kenti kimin yönetmesi gerektiğine dair bir anlayışın sonucuydu. Bu algı kent üzerinde söz söyleme hakkı kente sonradan gelenlerin değil, gerçek kentlilerin söz söyleme hakkına dayanıyordu. Bu anlayış kentsel dönüşüm projelerinin meşrulaştırılması için önemli gerekçe olarak görüldü. Kente dönemler halinde göç eden ve kentin çeperlerine yerleşen kitleler yeni bir sınıf inşasına yol açtılar. Kentin ilk

sahiplerinin ötekileştirdiği bu yeni sınıf jeopolitik yönlendirmelerin etkisiyle tarihsel olarak en kolay angaje olacağı siyasi İslam ideolojisiyle birleşerek siyasi bir güç olarak kendini göstermeye başladı. Faburjuvazi adı verilen bu sınıf, proletaryayı etkisiz hale getirip, burjuva sınıfıyla ve bazı liberal çevrelerle kurduğu ittifaklarla günümüzde siyaseti yönetecek kadar muktedir oldular.

Siyasi iktidar oluşturduğu ittifaklarla dış kaynaklı girişine bağlı bir büyüme rejimini inşa etti. Bu büyüme sürecini de iç pazara dönük, özellikle iç pazardan beslenen inşaat sektörü üzerine kurdu. Arkasında büyük bir dış borç stoku ve bir dizi kırılabilirlik ile yapısal arızalar bırakma pahasına bu hattan kopmayan iktidar, siyasi emellerini, hedeflerini her şeyin önünde tutarak çizgisini sürdürdü. Özellikle tarımda uygulanan neoliberal politikaların kırsal alanlarda yarattığı olumsuzluklar ile iç sorunlara bağlı iç göç süreçleri kente yığılan nüfusun konut talebi mevcut konut talebine eklenmesine yol açtı. Böylece inşaata ağırlık vermesinin hem ekonomik hem siyasi gerekçeleri gerçekleşmiş oldu.

Günümüzde küreselleşme sürecinin araştırılmasında kent, bu sürecin bir parçası olan kamu alanlarının yok olması, uluslararası sermayenin kent merkezlerini yeniden şekillendirmesi, değişen kent kültürü gibi kentin kültürel dönüşümünün yaşanması, kentlerin ekonomik açıdan yaşadığı dönüşümlerin öne çıkarılan yaklaşımların egemen olmaya başlaması, kentin giderek bir tüketim mekânı haline dönüşmesi, bu tüketim biçiminin dış gelişmelerden doğrudan etkilenmesi kente bakış açısının yeniden dikkate alınması gereğini ortaya koymuştur.

Kente bakış açısına yeniden ele alınması ve dikkate alınması gereken süreçlerinin dinamiği hiç kuşkusuz "Gezi Direnişi" ile ortaya çıkmıştır. Marx'ın ısrarla vurguladığı gibi, hakiki özgürlük alanı ancak bu tür maddi kısıtların geride bıraktığı yerde başlar. Antikapitalist mücadele adına şehirleri yeniden sahiplenmek ve örgütlemek, bunun için en ala başlangıç noktasıdır.

Üretilen her nesne, seçtiği her yeni yer ve kurduğu ilişki mekânın yeniden üretilmesi olarak düşünülebilir. Her üretim tarzı ya da toplumsal formasyon bir mekan organizasyonu veya mekanın yeniden üretimi yaratsa da bu gelişim kolayca ortadan kaldırılmayacak olan bir önceki dönemi veri alıp ve onun üzerine şekillenir. Bu özelliği düşünüldüğünde yeni mekânsal düzenin ortaya çıkışı, yeniden üretimi ve dönüşümü her endüstriyel gelişme döneminin kendi endüstriyel yapısını bir katman olarak yaratır.

Toplumsal ilişkilerle mekânsal yapılar arasındaki ilişkiyi daha sağlıklı bir çerçeveye yerleştiren bir mekân anlayışına göre, mekânsal yapılar belli toplumsal ilişkilerin sonucu olarak ortaya çıkmakla birlikte, bir kez ortaya çıktıklarında toplumsal ilişkiler üzerinde belli etkiler yaratırlar. Bu etkinin kendisi toplumsal ilişkilerden çıkartılamaz. Mekânsal yapıların yarattığı farklılık etkileşimde bulunduğu toplumsal ilişkilerden koparılmadan, ancak bu ilişkilere de indirgenmeden analiz edilmek zorundadır.

Kentleşme, artı-sermayenin emiliminde gitgide büyüyen coğrafi ölçeklerde ama kitleleri kente dair her türlü haktan yosun bırakan yaratıcı yıkım süreçlerini filizlendirme pahasına can alıcı rol oynuyor (Mukul, 2012b). Bu adımlar karşısında oluşturulacak birleşmelere doğru bir adım, David Harvey'in sözleriyle; siyasi erek olarak kent hakkını benimsemektir. Çünkü o tam olarak kentleşme ve artı üretim ile kullanımı arasındaki gerekli bağlantıya kimin hâkim olduğu sorusuna odaklanır. Kent hakkını benimsemek, bütünü bir parçası olan koşulları bunların gerçek tarihini ve gelecekte gerçekleşebilecek potansiyeli dâhil edecek şekilde düşünüp ve bunların oluş süreci, bunların geçmiş olabileceği safhalar ve önlerinde durmaktaymış gibi gözüken gelecek bu koşulların ne olduğunun asli görünümüleri olarak görmemize olanak sağlar. Başka bir ifadeyle, deneyimlerimiz içinde buldukları mekânsal ve tarihsel bağlamlarından yalıtıldıklarında, parçaya bütünden bağımsız bir değer atfedildiğinde karşımıza çıkan bugünkü mevcut görünümü yansıtır(Mukul, 2012b).

Kentsel dönüşüm uygulamalarının perde arkasını oluşturan nedenlere ve ortaya çıkan sorunlara bakıldığında, kentin yeniden yapılandırılma ve dönüştürülmesi ile birlikte kent sakinlerine yeni bir yaşam vaat edilmesidir. Diğer taraftan, esas can alıcı mesele ise küresel para akışının oluşabilmesi açısından uygun koşulları sağlamak olduğu anlaşılır.

Tüm kentsel, doğal, tarihsel ve insani birikim süreçlerinin önünün açılması adı altında yağmaya açan bu süreçte, her aşamada yerel yönetimlerle toplum örgütlerinin denetimini devre dışı bırakan uygulamalara karşı durulmalıdır. Duyarlı kentliler, mimarlar, kent, kültür, çevre, demokrasi mücadelesinde yer alan bilim ve sanat insanlarını, örgütlerini ve tüm toplumsal kesimleri, muhalefet zeminini güçlendirecek bir anlayışta ortak bir platform etrafında toplanması sağlanmalıdır.

Her şeyi metalaştıran, en temel yaşamsal kaynakları piyasalaştıran küresel kapitalizme karşı çeşitli biçimlerde mücadele eden platformlar arasında uluslararası dayanışmanın zorunluluğu ortadadır. Küresel sistem kentleri, ülkeleri, bölgeleri ve kıtaları dönüştürmek istemektedir. Dönüşümün yönü ve bunun yarattığı sorunlar can yakıcı boyutlara ulaştığı günümüzde, kentleşme, kentli hakları, kentsel dönüşüm, çevresel sorunlar ve kültürel mirası değerlendirirken amaç; yaşananları heyecanlı fırsatlar olarak değerlendiren ve kamusal alanı sermaye tarafından şekillendiren anlayışa karşı durulmalıdır. Başka bir deyişle, tüm dünyayı “değişim değeri” olarak gören anlayışın yerine dünyanın “kullanım değeri” etrafında şekillenmesine olanak veren anlayışın hâkim kılınması, maddi zenginliklerin yaratılmasıyla değil, maddi zenginliklerin yönetilmesiyle ilgili görüşlerin kabul edilmesi yönünde olmalıdır.

Tarihin bu noktasında küresel bir mücadelenin, ağırlıklı olarak mali sermayeye karşı verilmesi gerekmektedir. Çünkü kentleşme süreçleri artık bu ölçekte işlemektedir. Böyle bir yüzleşmeyi düzenlemek zordur, bununla birlikte fırsatlar da yok değildir. Kısa geçmişin gösterdiği gibi kentlerde hem yerel hem de küresel krizler aralıksız patlak vermektedir.

Bugün artık kapitalizmin nasıl çalıştığını ve onun neden gerici bir üretim tarzı olduğunu, arkasından ne tür bir toplumun geleceğini ve böylesi bir değişimin nasıl ortaya çıkacağına dair yoğun bir külliyat oluşmuş durumdadır. Buna göre toplumdaki her şeyin birbiriyle bir şekilde ve belirli bir hızla değiştiğinden hareketle, toplumun sadece bir parçasına ve belirli bir andaki haline bakmayıp, onu diğer parçalardan ayrı olmadığını düşünüp, durağan olmayan süreçler olarak görmek gerekir. Bu parçalar arasındaki bağlantılar, aynı bu parçaların tarihi ve ilerideki gelişimlerinin potansiyeli için de söz konusu olduğu gibi, bu parçaların her birinin ne olduğunu anlamak bütünü anlamamızı kolaylaştıracaktır (Mukul, 2012b).

Bütünün bir parçası olan koşulları bunların gerçek tarihini ve gelecekte gerçekleşebilecek potansiyeli dâhil edecek şekilde düşünür ve bunların oluş süreci, bunların geçmiş olabileceği safhalar ve önlerinde durmaktaymış gibi gözükene gelecek bu koşulların ne olduğunun asli görünümüleri olarak görmek gerekir. Başka bir ifadeyle, gündelik deneyimlerimiz içinde buldukları mekânsal ve tarihsel bağlamlarından yalıtıldıklarında, parçaya bütünden bağımsız bir değer atfedildiğinde karşımıza çıkan durum bu günkü mevcut görünümü yansıtır.

Kentlerde gerçek bir dönüşüm ya da iyileştirme politikaları, birçok uluslararası deneyimin bize gösterdiği üzere tüm sürecin, planlanması, tasarımı, uygulanması ve kontrolü aşamalarında, doğrudan ilgili toplulukları ve vatandaşları kapsayacak şekilde “katılımcı yöntemlerin” kullanılması kent ve kentlileri yararına yaratıcı ve olumlu çözümler bulunmasında çok önemli bir unsur olacaktır. Bununla birlikte yoksulluk ve kaynak yokluğunun alt gelir grubu mahallelerinin kalıcı öğeleri olmaları nedeniyle, kredi desteği ve teknik yardımın yanı sıra mahalle sakinlerine gelir arttırıcı ve istihdam yaratıcı bütüncül bir politikaya öncelik verilmesi ile başarılıdır (Mukul, 2012b).

3-14 Haziran 1996, Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı Habitat II İstanbul Deklarasyonunun birinci maddesinde şöyle denilmektedir: Bizler, 3-14 Haziran 1996’da İstanbul Türkiye’de düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat II) için bir araya gelen ülkelerin Devlet ve Hükümet Başkanları ve resmi delegasyonları olarak, herkes için yeterli konut temin etme ve insan yerleşimlerini daha güvenli, daha sağlıklı ve yaşanabilir, hakça, sürdürülebilir ve üretken yapma evrensel hedeflerini onaylama fırsatını elde etmiş bulunmaktayız. Konferansın iki ana teması–herkese yeterli konut ve kentleşen dünyada sürdürülebilir insan yerleşimleri- üzerindeki müzakerelerimiz Birleşmiş Milletler Sözleşmesinden esinlenmiştir ve yaşam çevrelerimizi daha iyi hale getirmek üzere, uluslararası, ulusal ve yerel ölçeklerde eylem için mevcut ve oluşmakta olan yeni ortaklıkları tekrar teyit etmeyi amaçlamıştır. Bizler, kendimizi Habitat Gündemi içindeki hedeflere, ilkelere ve önerilere adıyor ve bu gündemin uygulanması için müşterek destek vermeyi taahhüt ediyoruz. Uygarlığımızın bu hedeflerin ne kadar gerisinde olduğu tartışmasız ortada denilmektedir (Mukul, 2012c).

Kapitalizmde kent, hem artı-ürünün merkezleştirilmesinin alanı, hem de dağılımının ve yeniden üretiminin diğer sonuçlarının denetlenip yönlendirilmesinin karar ve yönetim merkezidir. Bu özelliklerin korunması ve geliştirilmesi, kapitalizmin olağan gelişme koşullarına bağlıdır. Ama bu modern kent, yalnızca artı-değerin belirleyici kitlesinin yaratıldığı alan olmakla kalmaz; aynı zamanda, artı-değere el koymanın özel ekonomik, sosyal ve politik biçimlerinin de yeniden üretildiği alan özelliğini taşır. Böylece kent, üretim biçiminin yeniden üretilmesini de temsil eder.

Türkiye'nin günümüzde yaşadığı kent problemlerinin, aynı zamanda üretim biçiminin yeniden üretilmesinin problemleri olduğu da ortadadır. Öte yandan kapitalizmin bir sosyal ilişki olarak yeniden üretilmesinin süreçleri, kentlerin bizzat kendisinin bir "sermaye birikimi" olarak gelişmesinin de yolunu açar. Ulaşım, hizmet ve üretim binaları, iletişim ve diğer kent-belediye işlevlerinin yürütülmesinin araçları, kentlerin sermaye birikim ve yatırım alanları haline gelmesine yol açmıştır. O halde bilimsel tutum olarak özde olguları salt saptamaya değil, olguları ya da oluşumların nedenlerini ve oluşum dinamiklerini açıklamaya yönelik olmalıdır.

Gelir güvensizliği ve sık mali güçlüklerle kuşatılmış yoksullar İstanbul kentinin merkezi konumunda kalan Sulukule kentsel dönüşüm örneğinde olduğu gibi varlıklarının görece düşük bir nakit ödemesiyle takas etmeye kolaylıkla ikna edilebilirler (Mukul, 2012b). Bu türden uygulamalar; mülk ve gelir kayıplarından öte geçinme stratejileri, mahalle kültürü, dayanışma ağları, kadınların kentsel mekân kullanma biçimleri gibi insanların yıllar içinde oluşturduğu yaşam alanının kaybı anlamına gelmektedir. Bu yerinden etmenin daha açık adı da "mülksüzleştirme" yoluyla birikimdir.

Kapitalizm, kendi dünya, toplum ve insan algısına, yarattığı kriz ve eşitsizliklerine uygun bir şekilde coğrafyayı sürekli olarak yeniden inşa etmektedir. Böylece mekân siyasal sorun olarak da kendini göstermeye başlar. Kent mekânının yerel ve yerel üstü süreçlerin karşılıklı etkileşiminin bir sonucu olarak üretildiği ve dönüştürüldüğü dikkate alındığında, sözünü ettiğimiz gelişmeler, sınıf mücadelelerinin ve sermayedarlar arası rekabetin giderek sertleşeceğini, emperyalist kaynak denetimine yönelik stratejilerin giderek daha fazla gündeme geleceği bir döneme girmesi olasıdır.

Kentsel mücadelelerin diğer toplumsal mücadelelere son derece bağlı olduğunu ve hatta hala emek sermaye çatışması tarafından tanımlanan siyasal mücadelelerle ilişkilendirilemediği durumda gelişme yetisine sahip olmadıkları dünya örneklerinden bilinmektedir. Castells'in dediği gibi: kentsel mücadelelerin zorunlu olarak yönetsel reformlar dünyasına indirilmesinden öte, belli siyasal ortamlardaki önemleri belirleyici hale getirmelidir. Çünkü yapısal olarak ikinci olan konular belli ortamlarda birincil hale gelebilmektedir. Bu nedenle, kentsel hareketlerin siyasal önemi bu hareketlerin somut bir durumda sosyal sınıflar üzerindeki etkileriyle ilişkilendirilemeden belirlenemez. Böylece kentsel hareketler, toplumsal düzene meydan okuyan bir hareketin, örneğin işçi hareketinin bir parçası haline geldiği ölçüde toplumsal hareketler haline gelirler.

Kentsel mücadelelerin sınıf merkezli mücadelelere dönüştükleri oranda kapitalizm karşıtı bir nitelik kazanıp, yeni liberal toplumsal ilişkilerin sorgulanmasına aracılık etmektedir. Bu durumda çözülmesi gereken sorun, kentsel mücadelelerin sınıf mücadelesine dönüştürülmesindeki zorlukların aşılmasıdır.

KAYNAKÇA

- Balaban, U. (2009). "Kentsel Dönüşüm-Göç İlişkisinde Mimari Analizin Rölü", *ToplumBilim*, 115: 103-137.
- Balaban, U. (2009). "Faburjuvazi ve İktidar", *Praksis Dergisi*, Sayı 32(2), Ankara.
- Balaban, U (2014). Patronaj ve Otoriterleşme: Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'nın AKP Dönemindeki Faaliyetleri, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) İçin Hazırlanmış Rapor.
- Bayraktar, E. (2006) Gecekondu ve Kentsel Yenileme, Ekonomik Araştırmalar Merkezi, Ankara.
- Baysal, C. U. (2011) Eğitim Bilim Toplum Dergisi, S. 36, 31. Ankara
- Benovol, I. (1995). Avrupa tarihinde Kentler, Çeviren N. Nirven, Afa Yayıncılık, İstanbul.
- Boratav, K. (2007). Türkiye İktisat Tarihi, İmge Kitapevi, Ankara.
- Boratav, K. (2010). Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye, Yordam Kitap, İstanbul.
- Castells, M. (1977). Urban Question, Londra: Arnold.
- Castells, M. (1997). Kent, Sınıf, İktidar, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Çubukçu, A. (1996). "Kentler ve Kondular" Evrensel Kültür Dergisi Haziran sayısı, İstanbul.
- Davis, M. (2007). Gecekondu Gezegeni, Metis Yayınları, İstanbul.
- Engels, F. (1935). The Housing Question, New York.
- Engels, F. (1990). Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, Sol Yayınları, Ankara.
- Engels, F. (1994). İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu, Sosyalist Yayınları, İstanbul.
- Eraydın, A. (2006). "Mekânsal Süreçlere Toplu Bakış" Değişen Mekân, Der. Ayla Eraydın, Dost Kitabevi, Ankara.
- Gough, J. (2011) "Değişen Sınıf İlişkileri, Değişen Ölçek: Ölçek Politikalarında Çeşitlilik ve Çelişki" *Praksis*, sayı, 15, s, 13-48.
- Işık, O. , Pınarcıoğlu, M. (2001) Nöbetleşe Yoksulluk, İletişim Yayınları. İstanbul.
- Harvey, D. (2006). Sosyal Adalet ve Şehir, Metis Yayınları, İstanbul. s.16.
- Harvey, D. (2008a). Umud Mekânları, Metis Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (2008b) Sermayenin Sınırları, Tan Kitabevi, Ankara.
- Harvey, D. (2009). "Kapitalist Kent", *New Left Review*, 2008 Türkiye Şekçisi, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Harvey, D. (2010) Sermaye Muamması, Sel Yayıncılık. İstanbul.
- Harvey, D. (2012) Sermayenin Mekânları, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Holton, R. J. (1999). Kentler Kapitalizm ve Uygarlık, İmge Kitabevi. Ankara.
- Gülhan, S. (2011). "Konuta Hücum", *Birikim Dergisi*, 270. Sayı.
- Kaygalak, S. (2008a). Ekonomik Kuramlar ve Kavramlar Sözlüğü, Ed: Fikret Başkaya, Aydın Ördek, Maki Basım Yayın, Ankara.
- Kaygalak, S. (2008b). Kapitalizmin Taşrası, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kaygalak, S. (2009). Kentin Mültecileri, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Keleş, R. (2014). 100 Soruda Türkiye'de Kentleşme, Konut ve Gecekondu, Cem Yayınları, İstanbul.

- Keleş, R. (1998) Kentbilim Terimleri Sözlüğü, İmge Yayınları, Ankara.
- Keyder, Ç. (2009). İstanbul Küresel ile Yerel Arasında, Metis Yayınları, İstanbul.
- Klein, N. (2007). The Shock Doctrine. The Rise of Disaster Capitalism; Penguin Books.
- Kıray, M. (1998). Kentleşme Yazıları, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kurtuluş, H. (2005). İstanbul'da Kentsel Ayrışma, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Lefebvre, H. (2014). Mekanın Üretimi, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Lefebvre, H. (1998). Modern Dünyada Gündelik Hayat, Metis Yayınları, İstanbul.
- Lefebvre, H. (2011). Kentsel Devrim, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Maisels, C. K. (1999). Uygarlığın Doğuşu, İmge Kitabevi, Ankara.
- Mellaart, J. (1972). "Anatolian Settlement Patterns", in P.J. Ucko et al. (eds), 272-92.
- Munford, L. (2007). Tarih Boyunca Kent, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Mukul, İ. (2009). "Yapılı Mekanın Yeniden Üretimi: Kentsel Dönüşüm" Tol Mimarlık ve Kültür Dergisi, Mimarlar Odası Kayseri Şubesi, 7:18-23.
- Mukul, İ. "TOKİ'nin Kucağına İtilen Mahalle: Küçükçekmece Kanarya", Birgün Gazetesi, 14 Aralık 2009.
- Mukul, İ. "Kentsel Dönüşüm: Mülksüzleştirme Yoluyla Birlik", Birgün Gazetesi, 13 Ekim 2012.
- Mukul, İ. "Eşitsiz Coğrafi Gelişme: Meta Kent", Birgün Gazetesi, 25 Ocak 2010.
- Mukul, İ. "Kent Hakkı: Ev Kira Ama Semt Bizim", Birgün Gazetesi, Pazar Eki, 19 Ocak 2014.
- Mukul, İ. "Taksim Gezi Direnişinden Kentsel Praksis'e Doğru", Birgün Gazetesi, 22 Haziran 2013.
- Mukul, İ. "Eşitsiz Coğrafi Gelişme: Kentsel Dönüşüm", Birgün Gazetesi, 22 Mayıs 2012.
- Mukul, İ. " Bir Dönüşüm Mekanı Olarak Kentler: Kentsel Dönüşüm", Birgün Gazetesi, 26 Şubat 2012.
- Mukul, İ. "Kentsel Dönüşüm ve Mekansal Stratejiler", Radikal İki, 01 Mart 2009.
- Mukul, İ. "Nöbetleşe Yoksulluktan Soylulaştırmaya Tophane", Birgün Gazetesi, 02 Ekim 2010.
- Mukul, İ. "Mülksüzleştirme Yoluyla Birlik: Kentsel Dönüşüm", Birgün Gazetesi, 09 Haziran 2012.
- Mukul, İ. " Kanal İstanbul Projesi: Sermayenin Dolanbaçlı Yolları", Birgün Gazetesi, 02 Mayıs 2011.
- Özkan, Y.E., Sidal, S. (2010) Eğitim Bilim ve Toplum Dergisi, Sayı, 24, s.12-32, Ankara
- Özden, (2008). Kentsel Yenileme, İmge Kitabevi, Ankara.
- Perouse, J. F. (2013). "Kentsel Dönüşüm Uygulamalarında Belirleyici Bir Rol Üstlenen Toplu Konut İdaresinin (TOKİ) Belirsiz Kimliği Üzerinde Birkaç Saptama", İstanbul: Müstesna Şehrin İstisna Hali, Sel Yayınları, İstanbul.
- Park, R. (1967) On Social Control and Collective Behavior, Chicago, s.3.
- Park, R. (1967). On Social and Collective Behavior, Şikago.
- Sönmez, M. "İstanbul'un Yağması Anadolu'yu Kurutuyor", Cumhuriyet Gazetesi, 16 Ocak 2012.
- Sönmez, M. (2015) AK Faşizmin İnşaat İskelesi, Notabene yayınları, Ankara.
- Şen, B. (2005). İstanbul'da Kentsel Ayrışma, "Soylulaştırma: Kentsel mekânda Yeni Bir Ayrışma Biçimi", haz. Hatice Kurtuluş, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Şen, B. (2010). Tarih, Sınıflar ve Kent, "Kentsel Dönüşüm ve Kaybetmeden Mücadele Etme Arayışı", Dipnot Yayınları, Ankara.
- Şengül, T. (2001). Kentsel Çelişki ve Siyaset, Demokrasi Kitaplığı, Ankara.
- Şengül, T. (2001). "Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı", Praksis (2), 9-31, Ankara.
- Şengül, T. (2002). "Kentsel Yoksulluk ve Mekânsal Ölçek Sorunu" Yoksulluk, Kent Yoksulluğu ve Planlama, 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 26. Kolokiyumu, Ankara.
- Şengül, T. (2007). "Planlama Paradigmalarının Dönüşümü Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", Kentsel Planlama kuramları, Der. Melih Ersoy, İmge Kitabevi, Ankara.
- Şengül, T. (2001). Muhafazakar Popülizm, İmge Kitabevi, Ankara.
- T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Kentleşme Şurası 2009.
- Tekeli, İ. (2010). Mekânsal ve Toplumsal Olanın Bilgibilimi Yazıları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ. (2011). Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tümertekin, E. Özgüç, N. (2009) Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekan, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Türkün, T. Ünsal, B. Ö. Yapıcı, M. (2006). "1980'ler Sonrasında İstanbul'da Kentsel Dönüşüm", Mülk, Mahal, İnsan, İstanbul'da Kentsel Dönüşüm, Der: Asuman Türkün, Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Uzun, N. (2006). "Kentsel Dönüşümde Yeni Bir Kavram: Seçkinleştirme" Değişen Mekân, Der. Ayla Eraydın, Dost Kitabevi, Ankara.
- www.academia.edu Penpecioglu, M. (Erişim Tarihi 09 Şubat 2014).
- www.sendika.org, 08. Temmuz 2012. "TOKİ'ni kurucusu Prof. Keleş: 'TOKİ'nin bütün amacı rant oldu'". Erişim 15.05.2015
- www.sendika.org, Kent Hakkı-David Harvey, erişim 15.05.2015.
- www.birgun.com.tr
- www.kiptas.com.tr
- www.Radikal.com.tr
- www.cumhuriyet.com.tr
- www.toki.com.tr
- www.milliyet.com.tr
- www.sozcu.com.tr
- www.imo.org.tr
- Yeldan, E. "Sermayenin Finanslaşması", Cumhuriyet Gazetesi, 02.06.2010.
- Yeldan, E. "Derinleşen Küresel Kriz, Ücretli Emek ve Sermaye", 01 Haziran 2011, Cumhuriyet Gazetesi.
- Yıldızoğlu, E. "24 Ocak Kararları ve Halkın Hakları" Cumhuriyet Gazetesi, 26 Ocak 2012.
- Yırtıcı, Hakkı. (2009) Çağdaş kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.